

“MY SME ĽUD, KTO STE VY?”

Storočie populizmu v (Česko)Slovensku

Ivana Piterová
Lucia Heldáková
Klara Kohoutová

"MY SME ĽUD, KTO STE VY?"

Storočie populizmu v (Česko)Slovensku

Košice 2021

"My sme ľud, kto ste vy?" Storočie populizmu v (Česko)Slovensku

Vedecká monografia

© 2021 Autori publikácie

Spoločenskovedný ústav Centra spoločenských a psychologických
vied SAV

Vydavateľ:

Spoločenskovedný ústav CSPV SAV
Karpatská 5
040 01 Košice
Slovenská republika

Autori:

Ivana Piterová
Lucia Heldáková
Klara Kohoutová

Recenzenti:

prof. PaedDr. Štefan Šutaj, DrSc.
doc. PhDr. Jana Šutajová, PhD.

Publikácia je súčasťou riešenia výskumného projektu VEGA MŠVVaŠ
SR a SAV č. 2/0065/21 „Sociálne a psychologické koreláty
populistických postojov“.

Publikácia je šírená pod licenciou Creative Commons
Attribution 4.0 International. Dielo je možné opakovane používať za
predpokladu uvedenia mien autorov.

Publikácia neprešla jazykovou korektúrou.

ISBN 978-80-89524-58-7

<https://doi.org/10.31577/2021.9788089524587>

OBSAH

PREDSLOV

O AUTORKÁCH

1. KAPITOLA

POLITIKA NA HRANE? 100 ROKOV POPULIZMU V ČESKOSLOVENSKU.....9

2. KAPITOLA

POPULISTICKÉ TENDENCIE V ČESKEJ A SLOVENSKEJ REPUBLIKE.....30

3. KAPITOLA

POPULISTICKÉ POSTOJE NA SLOVENSKU.....51

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY.....73

PREDSLOV

Populizmus je dnes na vrchole. Posilňovanie populistckej politiky je jedným z najdiskutovanejších spoločenských javov v transformujúcich sa krajinách Strednej Európy v období po ich vstupe do Európskej únie. Čoraz častejšie pertraktovanie pojmu populizmus vo verejnom priestore a médiách, jeho zväčša výlučne negatívne konotácie, či niekedy až sofistickovaná nadávka nás viedli k analýze populistických postojov. Monografia obsahuje úvodné východiská, v rámci ktorých bolo nevyhnutné spracovať tak historický, ako i sociologicko-psychologický rámec skúmanej problematiky. Cieľom publikácie je priblížiť fenomén narastajúceho populizmu v kontexte Slovenskej a Českej republiky a oboznámiť tak laickú verejnosť, najmä študentov spoločenských a humanitných odborov so špecifikami, ktoré sú pre naše krajiny charakteristické.

V úvodnej časti publikácie analyzujú autorky populistické tendencie v Československu chronologicky za posledných 100 rokov. Takto nastavená analýza dokladuje bezprostrednú prítomnosť populizmu v československom priestore a oboznamuje čitateľa s celým spektrom tém, ktoré využívali politici a štátnici k populistickým prejavom v minulosti. Fenomén populizmu je starý ako politika sama, preto nie je prekvapivé, že sa nachádza vo všetkých historických obdobiach. Inak tomu nebolo ani na našom území, cez prejavy Andreja Hlinku, Tomáša Garrigua Masaryka, Gustáva Husáka, Václava Havla až po súčasnosť môžeme sledovať vývoj populizmu na našom území.

Druhá kapitola *Populistické tendencie v Českej a Slovenskej republike* sa zaoberá vzostupom popularity populizmu v našich zemepisných šírkach od novembra 1989 do súčasnosti. Podrobne sa venuje konkrétnym príkladom využívania populistckej rétoriky dvoch najväčších populistických strán v Českej republike (Hnutie ANO) a na Slovensku (strana Smer-SD).

V závere sa pozornosť autoriek presúva od politikov k ľuďom a to na hľadanie odpovede na otázku "Do akej miery možno u Slovákov predpokladať populistcké postoje?" Tretia kapitola *Populistické postoje na Slovensku* poskytuje informácie o postojoch a presvedčeníach ľudí na Slovensku, ktoré súvisia s populistckými postojmi, pričom na dátach 9. kola Európskej sociálnej sondy (2018) taktiež upriamuje pozornosť na voličov troch populistckých strán a nevoličov a porovnáva ich vo zvolených charakteristikách.

Autorský kolektív tejto publikácie tvoria výskumné pracovníčky zo Spoločenskovedného ústavu Centra spoločenských a psychologických vied SAV. Vzhľadom na svoje výskumné zameranie je téma populizmu a populistických postojov riešená z pohľadu histórie a sociálnej psychológie, pričom autorky čerpajú z odbornej literatúry viacerých vedných disciplín.

Táto monografia vyšla s finančnou podporou projektu č. 2/0065/21: *Sociálne a psychologické koreláty populistických postojov* vedeckej grantovej agentúry VEGA MŠVVaŠ a SAV. Za konštruktívne recenzné posudky k jednotlivým kapitolám chceme poďakovať prof. PaedDr. Štefanovi Šutajovi, DrSc. a doc. PhDr. Jane Šutajovej, PhD.

Ivana Piterová

Lucia Heldáková

Klara Kohoutová

O AUTORKÁCH

Ivana Piterová je vedeckou pracovníčkou Spoločenskovedného ústavu CSPV SAV. V rámci svojho výskumného zamerania sa venuje sociálno-psychologickej problematike postojov, najmä populistickým postojom a postojom k migrácii. Je hlavnou riešiteľkou projektu VEGA 2/0065/21: *Sociálne a psychologické koreláty populistických postojov* a spoluriešiteľkou projektu VEGA 2/0068/19: *Postoje k migrantom v sociálno-psychologických kontextoch*. Okrem toho, že sa aktívne podieľa na medzinárodnom projekte *European Social Survey* - Európska sociálna sonda, zabezpečovala účasť Slovenska v medzinárodnom a medzikultúrnom projekte *Towards Gender Harmony*, ktorého výstupy možno nájsť v časopisoch *European Journal of Social Psychology* alebo *Cross-Cultural Psychology*.

Lucia Heldáková je vedeckou pracovníčkou Spoločenskovedného ústavu CSPV SAV. V rámci svojho výskumného zamerania sa venuje problematike propagandy, národnostných menšín v 20. storočí, či téme migrácií po druhej svetovej vojne. Je hlavnou riešiteľkou medzinárodného projektu Visegrad Grant: *Post-WWII Migration Flows in the V4 States in the Context of Propaganda Studies*. Aktívne sa podieľala na mnohých domácich i zahraničných projektoch, zameraných na interdisciplinárne riešenie problematiky slovenského školstva v Maďarsku či tendencií vývoja národnostných menšín na Slovensku v rokoch 2004 - 2020.

Klara Kohoutová je vedeckou pracovníčkou Spoločenskovedného ústavu CSPV SAV. V rámci svojho výskumného zamerania sa venuje orálnej histórii, miestam pamäti, rómskej histórii a súdobým dejinám. Je riešiteľkou viacerých domácich ako aj zahraničných projektov. Aktívne sa zúčastňuje domácich i zahraničných konferencií, na ktorých prezentuje výsledky jednotlivých výskumov (naposledy na *XXI. International oral history association conference, Harmony and Disharmony*). Venuje sa popularizácii vedy prostredníctvom prednášok, mediálnych výstupov ako aj workshopov.

„Ak hovoria, čo chceme počuť, môžu robiť, čo nechceme vidieť.“

Tomáš Janovic

„Internet je mocná a snadno zneužitelná zbraň, říkali nám na školeních. Není složité falešnými zprávami vytvářet zkreslený obraz, proniknout do myslí lidí a vnuknout jim myšlenku, že kapitalistický chaos je pro ně lepší. Nabádal by je, aby spořádanost, plnou zaměstnanost a jistotu, že se o ně stát za každých okolností postará, vyměnili za to, čemu za železnou oponou říkají svoboda, ale ve skutečnosti se zatím slovem skrývá chaos a nejistota, nezaměstnanost, lidé žebrající na ulicích a teroristé využívající otevřených hranic, aby vraždili ve jménu svého náboženského přesvědčení.“

Alena Mornštajnová – Listopád

1. KAPITOLA

POLITIKA NA HRANE? 100 ROKOV POPULIZMU V ČESKOSLOVENSKU

Populizmus je jeden z najčastejšie využívaných pojmov v politickej a novinárskej praxi. Po štvrtom a najmä piatom rozšírení Európskej únie (EÚ) sa rokovanou témou stalo posilňovanie populistickej politiky v transformujúcich sa krajinách strednej Európy. V mnohých postkomunistických krajinách sa postupom času stali populistické sily neoddeliteľnou súčasťou straníckych systémov (k týmto krajinám patrí aj Česká republika a Slovensko). V posledných rokoch raketovým tempom stúpa počet populistických hnutí naprieč celým svetom. Populizmus je stále viac na vzostupe a má zásadný vplyv na správanie spoločnosti. Kým na začiatku milénia sa populistické strany netešili veľkej popularite, dnes im verí štvrtina obyvateľov. Aby sme lepšie pochopili túto zmenu, je nutné si vymedziť, čo sa pod termínom skrýva a zároveň je potrebné tiež zistiť, či má populizmus podobné či rovnaké prejavy v rôznych krajinách, keďže ide o jav celosvetový. Základné princípy populizmu a demagógie sú totižto, ako sa ukazuje, univerzálne funkčné naprieč svetadielmi, náboženstvom i epochami.

Ako napísal Erik Tabery v predslove českého prekladu amerického bestselleru *Jak umírá demokracie* od Stevena Levitského a Daniela Ziblatta (2018, s. 11), každá demokracia, o ktorú stratia jej obyvatelia záujem, je v ohrození. Tento nezáujem sa prejavuje letargiou, ľahostajnosťou, občianskym vyhorením či neúčastou vo volebnom procese. Veď kto by nepoznal vo svojom okolí človeka, ktorý sa o politiku nezaujíma, pretože to podľa jeho slov nemá zmysel, pretože sa aj tak nič nezmení? Predovšetkým otázka účasti vo voľbách je veľmi aktuálna. Mnohí ľudia nevidia vo voľbách zmysel a nevnímajú ich ako možnosť zmeny. K tomu nedopomáha ani početnosť volieb (v Českej republike rovnako tak ako na Slovensku sa konajú voľby takmer každý rok). Mnohí voliči upadajú do apatie a občianskej pasivity. Práve tu sa rodí plodná pôda pre populistov.

Volebná účasť sa líši od typu volieb. V Českej republike majú najvyššiu volebnú účasť prezidentské voľby, na Slovensku sú to naopak voľby do Národnej rady Slovenskej republiky, čo môže byť zapríčinené tým, že Slováci si volia prezidenta priamo už od roku 1999. Najnižšia volebná účasť pohybujúca sa okolo 20 % je v oboch republikách počas volieb do Európskeho parlamentu.

Kým v 90. rokoch po páde minulého režimu bola volebná účasť vysoká, na prelome tisícročí záujem voličov opadol. Dnes je volebná účasť pomerne konštantná.

Český politológ Jiří Pehe (2011) pre časopis *.týždeň* napísal vo svojom článku šesť dôvodov, prečo je dnes demokracia v kontexte globálneho kapitalizmu ohrozená:

1. bez verejného priestoru nie je demokracia – dnes stále viac dochádza k privatizáciám a teda k okliešťovaniu verejného priestranstva;
2. demokracia sa môže stať iluzívnou v prípade, že ekonomický vývoj stanovujú sily mimo jej kontroly;
3. globálny trh už nie je formou občianskej spoločnosti;
4. začína sa čoraz viac ukazovať, že pre globálny kapitalizmus môže byť výhodnejšie spolupracovať s nedemokratickými režimami, ktoré sú v určitých oblastiach flexibilnejšie;
5. rozdiely medzi legálnym a nelegálnym rokovaním sa čoraz viac stierajú;
6. dochádza k veľkej privatizácii samotnej demokratickej politiky.

Určitý objem populizmu je v politike prítomný takmer vždy. Populizmus ide ruka v ruku s demokraciou. Nedemokratické režimy sa bez neho zaobídu, pretože si zaisťujú poriadok a rešpekt inými formami (Gál, 2007). Politickí predstavitelia využívajú populizmus na získanie hlasov, respektíve k získaniu moci. Hlavným cieľom populizmu je mobilizácia k volebnému víťazstvu. Volebný zisk je teda podstatným kritériom úspechu. Populistické postoje sú zvyčajne vyvolané konkrétnymi sociálnymi a ekonomickými problémami (najmä témy ako nezamestnanosť, nízke platy a pod.). V posledných rokoch sa k týmto témam pripája aj otázka bezpečnosti (Tabery, 2017, s. 49), či posilnená európska migračná kríza, ktorá vyvrcholila v roku 2015. Populisti využívajú pre mobilizáciu voličov pocit sociálnej frustrácie.

Rysom populizmu je i politická príťažlivosť a nárok na legitimitu. Populistickí predstavitelia hovoria k svojim potencionálnym priaznivcom slovami, ktoré chcú počuť a ponúkajú im rýchle a príťažlivé riešenia, ktoré sú poväčšine ťažko uskutočniteľné a niekedy dokonca pre spoločnosť škodlivé. Ako príklad môžeme uviesť sľuby Mariana Kotlebu pred župnými voľbami v roku 2013 (Kapusta, 2017). Títo potenciálni podporovatelia sú poväčšine sklamaní z aktuálneho vývoja spoločnosti a majú pocit, že o nich vládnuca skupina nemá veľký záujem. Populisti rozdeľujú spoločnosť na dve skupiny, ktoré stoja proti sebe: ľud a elita. Kým ľud je vnímaný

pozitívne, oproti tomu elita je skorumpovaná a obhajuje iba svoje záujmy. Populistická rétorika sa odvoláva na konkrétnu skupinu obyvateľov: na ľud, jeho systém je založený na personalizácii. Cieľom populistov je zdiskreditovať vládnu skupinu a zaujať jej miesto.

Čo sa v posledných rokoch zmenilo a prečo sú pre nás populistické názory bežné? Ako v 50. rokoch minulého storočia poznamenal významný český spisovateľ Ferdinand Peroutka, kedykoľvek Česi (eventuálne aj Slováci) nastúpili na cestu demokracie, prišiel bod zvratu. V prvom prípade prišla vojna, v druhom prišli zase komunisti. Peroutka videl problém v tom, že sme veľmi rýchlo uverili tomu, že demokracia zvíťazila a prestali sme venovať pozornosť nebezpečenstvu, ktoré ju ohrozovalo (Tabery, 2017, s. 10). Sme dnes, viac ako 60 rokov od Peroutkovho výroku, múdrejší? Mnoho Čechov a Slovákov volá po vystúpení z EÚ a ochote zbaviť sa časti slobôd za pomyselný pokoj. Ako ochrániť demokraciu? Ako zabrániť tomu, aby sme sa opäť nedostali do pazúrov nedemokratických síl? Prečo sa občania žijúci v krajinách s totalitnou alebo autoritársku minulosťou nepoučia z chýb svojich predkov? Nikdy nebolo jednoduchšie šíriť svoje názory tak, ako je tomu v dnešnej dobe, kedy vďaka sociálnym sieťam zažíva populizmus nevídaný rozkvet. Aby sme dokázali s populizmom účinne bojovať, musíme najprv porozumieť, na akých pilieroch stojí.

Neustále posilňovanie populistckej politiky je jedným z najdiskutovanejších spoločenských javov a činnosť aktérov populistckej politiky je dnes identifikačnou a výskumnou výzvou, pretože tieto prejavy prehľbujú existujúce problémy v spoločnosti a zároveň vytvárajú nové. V niektorých postkomunistických krajinách, Slovensko nevynímajúc, sa tieto populistcké politické sily stali súčasťou vládnuccich strán a na Slovensku sú dokonca v poslednom období v rozhodujúcej pozícii.

Populistcké politické tendencie na Slovensku sú pri oslovovaní značnej časti obyvateľstva efektívne práve z dôvodu využívania apelu na rozmanité prvky etnicko-nacionálneho charakteru, na problémy súvisiace s etnickou identitou (pôvod, jazyk, kultúra) a využívania vzťahu medzi príslušníkmi rôznych etnických komunít. Vďaka integrovaniu spomenutých tém do svojich prejavov si tieto populistcké strany získavajú dostatočnú podporu a zaujímajú silné mocenské postavenie poskytujúce im priestor realizovať vlastné programové a politické predstavy vo viacerých oblastiach verejného života. Zo spomenutého vyplýva, že identifikácia a výskumná analýza populistckých prejavov v spoločnosti zohráva kľúčové postavenie,

pretože v prípade jej absencie by neexistoval protipól k populistickým tendenciám a ich vplyv by zasiahol chod celej spoločnosti.

Vzhľadom na to, že práve nacionálna problematika zohráva dominantnú a najviac využívanú tému v populistických prejavoch je nevyhnutné poznať jej korene alebo diagnostikovať príčiny jej zneužívania a častokrát i prekrúcania. Takáto analýza populizmu predpokladá skúmanie činnosti politických aktérov, ich mobilizačných stratégií a argumentačnej výbavy a tém, prostredníctvom ktorých oslovujú voličov, ako aj hlbšieho hodnotového socio-kultúrneho zázemia populistickej politiky so špeciálnym zameraním na analýzu dôvodov využívania tej-ktorej problematiky a hľadania (historických) príčin jej zneužitia a možného kontroverzného výkladu s cieľom jej objektívneho porozumenia.

V posledných rokoch je na Slovensku zaznamenaná aktivizácia populistického oslovenia obyvateľstva politickými aktérmi, ktorá spočíva vo využívaní zväčša populistických stratégií¹ s výrazným etnicko-nacionálnym zafarbením. Tento spôsob realizácie politiky je na Slovensku využívaný dlhší čas, v novodobej etape vývoja Slovenskej republiky môžeme badať nárast populistických tendencií bezprostredne po roku 1989 v priebehu 90. rokov, kedy tento spôsob riadenia štátu priniesol jeho aktérom bohaté mocensko-politické zisky. Súčasné oživenie populizmu sa v porovnaní s predchádzajúcim obdobím 90. rokov odohráva v odlišných podmienkach „vytvorených po vcelku úspešnom priebehu spoločenskej transformácie, ktorá vyústila do formovania základov liberálno-demokratického režimu a naplnenia integračných ambícií, t. j. dosiahnutia členstva v EÚ a NATO“ (Mesežnikov, 2008, s. 7).

Predmetom analýzy tejto časti je predovšetkým národný populizmus, ktorý v sebe integruje populistické prejavy a oslovenia s etnickým

¹ „K týmto metódam patrí apelovanie na obyčajných ľudí, prostredníctvom sľubov chrániť ich záujmy pre tými, ktorí sa o nich nestarajú v zjavnej snahe získať tzv. protestné hlasy voličov; tvrdá kritika politického establišmentu, úradujúcej administratívy a etablovaných ‚mainstreamových‘ strán za ich údajnú skorumpovanosť, nejasné programová orientácia, deklarovanie ‚ľudového‘ charakteru vlastného politického kréda; snahy osloviť čo najširšie voličské masy, kombinované s označovaním niektorých sociálnych skupín za ‚odlúčených‘ od ľudu (boháči, kapitalisti, sofistikovaní intelektuáli a pod.); rovnostárske motívy pri oslovovaní voličov, anti-elitistická rétorika; vyzdvihovanie vlastného ‚know-how‘ na riešenie existujúcich spoločenských problémov; sľuby rýchlych zmien k lepšiemu, prispôbovanie navrhovaných riešení prevažujúcim trendom vo verejnej mienke a pod.“ (Mesežnikov, 2008, s. 7).

nacionalizmom. Ide teda o označenie politickej činnosti orientujúcej sa na oslovenie voličov prostredníctvom tradičných populistických metód s využitím silného etnicko-nacionálneho (národného) prvku. Využívanie tohto prvku neznamená hneď prepojenie na populistické tendencie, jeho využitie má v politike univerzálnejšiu podobu, avšak problematika nacionalizmu nepopulistického typu nie je predmetom nášho skúmania.

História populizmu

Populizmus je fenoménom 20. a 21. storočia nielen kvôli sociálnym rozdielom, náboženskému a etnickému napätiu, ale tiež pre sterilný spôsob vedenia dnešnej politiky (Abrahám, 2012, s. 52). Doteraz nie je termín populizmus úplne jasne definovaný. Rovnako tak, ako aj ďalšie pojmy v sociálnych vedách, stratil populizmus svoj pôvodný zmysel. V 19. storočí, kedy sa prvýkrát termín objavil, predstavoval rebelujúci, pozitívny element. Išlo o prirodzený jav. Dnes je termín vo väčšine jazykov vnímaný ako synonymum k negatívnym javom, teda má pejoratívny význam a používa sa ako nálepka. Existuje niekoľko spôsobov, ako k populizmu pristupovať. Populizmus môžeme vnímať ako ideológiu, politickú stratégiu či spôsob politickej komunikácie. Podľa Abraháma (2012):

Jeden spôsob ako chápať populizmus je ten, že na rozdiel od klasickej ideológie, ktorá má určitý cieľ, populizmus je len prostriedok či mechanizmus, ako sa získava politická moc. A to prostriedok, ktorý musí do určitej miery používať každý politik, ak chce uspieť a prežiť v politike ... Politik dnes bez určitej dávky populizmu neprežije ani jedno volebné obdobie (s. 84).

Postupom času sa populizmus stal dominantným prvkom politiky. Anglická teoretička Margaret Canovan (1981) vo svojej známej knihe *Populizmus* upozorňuje na fakt, že populizmus nemôžeme vnímať v presne určených negatívnych či pozitívnych súvislostiach. Ale uvažovať o tom, do akej miery je daný politický subjekt populistický. Základná premisa populizmu je líder hovoriaci jazykom všetkých, ktorý chápe a rieši bežné problémy ako radový občan. Margaret Canovan ďalej poukazuje na skutočnosť, že populistí poväčšine nemajú záujem svojho lídra stavať do pozície výnimočnej osoby. Práve naopak. Prezентujú ho ako obyčajného človeka – zástupcu ľudu, ktorý rozumie potrebám občanov. Podľa slovenského politológa Samuela Abraháma (2012) populistí nemajú striktné dané ciele a postoje. V prípade potreby im nerobí problém zmeniť ideológiu, či sľúbiť nesplniteľné. Tieto sľuby, alebo ak chcete riešenia, sú prezentované veľmi jednoducho tak, aby

im porozumel čo najväčší počet ľudí. Veľmi často sú populistické prejavy sprevádzané krátkymi, strohými vetami. Práve týmto vábivým spôsobom si politici získavajú svojich voličov.

Posilňovanie populistickej politiky je jedným z najdiskutovanejších spoločenských javov v transformujúcich sa krajinách strednej Európy v období po ich vstupe do EÚ. Činnosť aktérov populistickej politiky je dnes výzvou pre etablované liberálno-demokratické režimy, pretože prehľbuje existujúce problémy v spoločnosti a vytvára problémy nové. V modernej politike má moc stále významnejší status, každý ju chce dosiahnuť. Otázkou však zostáva, aký spôsob získania moci si človek vyberie. Podľa slovenského sociológa a bývalého politika Fedora Gála (2007, s. 2) nie je zásadným problémom dnešných dní všadeprítomný populizmus, ale nedostatok slobodných občanov s rozvinutým kritickým myslením, ktorý je dôsledkom demokratickej prosperity, konzumizmu a rozkladu hodnôt.

Vzostup populizmu

Pred 76 rokmi sa Európa stala symbolom mieru, slobody a demokracie po tom, čo sa pozbierala z vojnového konfliktu. Čo sa pokazilo? EÚ okrem iného vznikla s cieľom zaručiť hospodársky, ekonomický, sociálny a kultúrny pokrok. Európania disponujú množstvom výhod, ku ktorým patrí sloboda pohybu, možnosť pracovať mimo krajiny vlastného pôvodu bez pracovného povolenia a pod. Avšak takmer štvrtina obyvateľstva Európy naráža na hranicu chudoby alebo je ohrozená sociálnym vylúčením (Ministerstvo vnútra ČR, 2010). Mnohí z nich sa obávajú o svoju budúcnosť, iní sa boja stagnácie a strácajú dôveru v politický systém. Namiesto viery v spoločnú budúcnosť sa šíri nacionalizmus, xenofóbia a uzatváranie sa do seba, a to presne populistí hľadajú.

Populizmus ovláda politické smerovanie mnohých štátov. Necelé tri desaťročia po tom, čo sa štáty železnej opony zbavili sovietskeho útlaku, sa demokracia snaží prežiť v Budapešti, Prahe, Belehrade alebo Varšave.

Připustil by někdo před lety, že prezident jmenuje vládu bez ohledu na vůli parlamentu? Že bude v rozhlase říkat slova, která se člověk stydí i napsat? Že bude chtít vylučovat postižené děti ze škol? Že bude tvrdit, že se v Číně musíme naučit, jak stabilizovat společnost? Že odmítne dodržovat ústavu? Uměl by si někdo představit, že vícepremiér popře romský holokaust? Zpochybní význam parlamentu? Nejčastější reakce na podobné výroky znějí: to jsou

jen bonmoty, to jsou jen slova ... Jsou to právě slova, která mají potenciál měnit svobodné společnosti v totalitní. Nejdříve se otráví veřejný prostor (Tabery, 2017, s. 258 – 259).

V českých a slovenských dejinách sme zatiaľ mali skúsenosť najmä s násilnými rozvratmi demokracie. Rozklad prichádzal rýchlo a bol zjavný (napr. prevzatie moci komunistami vo februári 1948). Demokracia sa však môže rozkladať aj menej dramaticky, pomaly a často veľmi nenápadne za pomoci populistov. V tomto prípade sa jednotlivé kroky nezdarujú až také vážne či nebezpečné, ale v konečnom dôsledku môžu byť. Dnes demokracia málokedy umiera s výstrelmi počas revolúcií alebo vojenských pučov, ale pomaly, neustálym ochabovaním „strážnych psov demokracie“, teda justície, tlače a rastúcou eróziou základných politických noriem. Takéto rozklady demokracie nie sú na prvý pohľad až tak dramatické, ale vo výsledku sú rovnako deštruktívne. Americkí právnici Aziz Huq a Tom Ginsburg (2018, s. 83) označujú toto pomalé ničenie demokracie termínom ústavná regresia. Pomalý rozklad demokratických hodnôt sa deje v rade ťažko pozorovateľných krokov. Práve na tieto skutočnosti upozorňuje kniha *Jak umírá demokracie*. Bezprostredne po vydaní vzbudila publikácia veľký ohlas. Knihu predchádzala vynikajúca povest' v liberálnych kruhoch dávno predtým, než vyšla v českom preklade (Kosatík, 2019). Hoci bola určená primárne pre amerických čitateľov, vyšla v prekladoch mnohých jazykov, pretože autori vykresľujú nárast populizmu v celosvetovom kontexte. Autori detailne rozoberajú ako historické, tak aj súčasné príklady štátov, v ktorých sa demokracia zrútila či značne obmedzila.

Český novinár a šéfredaktor týždenníka *Respekt* Erik Tabery (2018) napísal k českému vydaniu pár slov:

Nestává se příliš často, aby měli Češi před Američany v něčem náskok. V tomto případě je to smutná výhoda, ale máme jí. Zatímco obyvatelé Spojených států nikdy nezažili zhroutení demokracie, my jsme toho byli svědky několikrát. Tudíž tam, kde oni musí zapínat fantazii, my máme zkušenosti ... Proto stále více novinářů, expertů či historiků americkému publiku vysvětluje, že v ohrožení je každá demokracie, o kterou obyvatelé ztratí zájem. Je ale zkušenost skutečně silnější než studium? A pokud ano, proč se v Evropě demokracie hroutí tak často? Čím to je, že se generace, které zažily první světovou válku, nedokázaly včas vzepřít Adolfu Hitlerovi,

který je nezadržitelně vedl k válce další? A jsou Češi poučenějšími demokraty, když si prošli čtyřicetiletou érou totality (s. 11)?

Kniha vyšla po tom, čo v Spojených štátoch vyhral prezidentské voľby Donald Trump. V súčasnosti sú po celom svete populistí na vzostupe a zastávajú významné pozície. K známym populistom patrí bývalý americký prezident Donald Trump, bývalý taliansky premiér Silvio Berlusconi, francúzska poslankyňa Európskeho parlamentu Marine Le Pen či ruský prezident Vladimir Putin a samozrejme množstvo ďalších politických predstaviteľov. Ľudia stále viac strácajú dôveru v klasické politické strany a hľadajú alternatívne riešenia. Tak sa na politickej scéne objavili ľudia ako Andrej Babiš (ČR), Tomio Okamura (ČR), Václav Klaus ml. (ČR) Marian Kotleba (SR), Štefan Harabin (SR), Igor Matovič (SR), Robert Fico (SR), Boris Kollár (SR) a množstvo ďalších. Koniec koncov aj český prezident Miloš Zeman zmenil v posledných rokoch svoju rétoriku a zmenil sa na populistu s protiimigračnými postojmi, ktorý smeruje Českú republiku východným smerom (Kmenta, 2019).

Narastajúci vzostup populistických názorov neuniká ani záujmu vedcov. Mnohí z nich sa snažia pred obmedzovaním demokracie upozorňovať. Napríklad americký historik Timothy Snyder na svojom facebookovom profile zdieľal status dvadsať lekcí z histórie. Status upozorňoval na narastajúci populizmus a dával odpovede na to, ako sa správať v dobe, ktorá má potenciál viesť k totalitám. Tieto úvahy neskôr vydal knižne pod názvom *Tyranie: 20 lekcí z 20. storočia* (Snyder, 2017). Taktiež množstvo českých a slovenských vedcov a novinárov upozorňuje svojimi textami či rozhovormi na vzrastajúci vzostup populistických hnutí. Predovšetkým v predvolebnom čase je týchto informácií vo verejnom priestore veľa. Avšak túto skutočnosť je potrebné neustále pripomínať, pretože demokracia nemôže fungovať bez verejného priestoru, bez podpory a záujmu jej obyvateľov. Dvadsať storočie začalo aj skončilo rovnakým zvolaním: Chceme späť do Európy, teda na Západ. Prvý československý prezident Tomáš Garrigue Masaryk hovoril o tom, že tam leží naše historicky predurčené miesto. Posledný československý a prvý český prezident Václav Havel síce menej vzýval historickú danosť, ale za rovnakým cieľom išiel rovnako rozhodne ako jeho predchodca. Medzi prvým (1918) a posledným (1989) zvolaním o návrat do demokratickej Európy ale leží niekoľko desiatok rokov cesty úplne opačným smerom – na Východ. Je v silách

malého štátu neustále meniť smer a nestratiť pritom samého seba (Tabery, 2017, s. 181)?

Teoreticko-metodologické východiská skúmania populizmu

Pri identifikácii a následnej výskumnej analýze populistických činností politických aktérov, považovaných za protagonistov národného populizmu je nevyhnutné mať na zreteli faktory spoločensko-politického a historického charakteru. Tieto faktory vytvárali prostredie, kde národní populistí v priebehu dejín šíрили svoje idey. Grigorij Mesežnikov (2008, s. 8) vyzdvihol niektoré faktory ako najdôležitejšie:

1. Za dominantné titulárne etnikum na Slovensku sú považovaní Slováci a za dominantnú konfesiu katolicizmus, no i napriek tomu je pre Slovensko príznačná vysoká miera etnickej a konfesionálnej rozmanitosti – rôzne národnostné menšiny, etnické skupiny a náboženské komunity.
2. Slovensko prešlo v poslednej dekáde značnou premenou, keď bolo súčasťou 5 štátoprávných usporiadaní (Rakúsko-Uhorsko 1867–1918, Československá republika 1918–1939, Slovenská republika z roku 1939–1945, povojnové Československo 1945–1992, samostatná Slovenská republika 1993–dodnes).
3. Identickým vývojom za posledných 100 rokov si prešlo i slovenské etnikum. Neustálu interakciu s inými etnikami častokrát sprevádzalo utláčanie, či asimilácia. Obdobie Rakúsko-Uhorskej monarchie predstavovalo tak lingvistický, ako i etnický útlak slovenského národa. Idea jednotného štátu Čechov a Slovákov ukončením prvej svetovej vojny síce priniesla spoločný štát s Čechmi, no zároveň i spochybňovanie etnicko-lingvistickej svojbytnosti slovenského ľudu. Niekoľko rokov počas druhej svetovej vojny existovali Slováci v podmienkach samostatného etnického národného štátu. Po druhej svetovej vojne a obnovení Československa sa situácia v spoločnom štáte zmenila v uznanie dvojnárodnej podstaty a etnicko-lingvistickej svojbytnosti oboch národov. Od roku 1993 existuje slovenské etnikum vo vlastnej samostatnej republike.
4. Komplikovaný historický vývoj bol okrem vyššie spomenutého, sprevádzaný i meniacimi sa politickými režimami. Od monarchistického semi-autoritarizmu cez pluralitnú demokraciu, autoritársku nedemokraciu (Tokárová, 2015, s. 30), obmedzenú „národnú“

demokraciu a komunistický totalitarizmus po striedanie režimov liberálnej a neliberálnej demokracie.

5. Rýchla frekvencia zmien politického režimu v pomerne krátkych intervaloch historického vývoja mala za následok identifikáciu rôznych skupín obyvateľstva s existujúcimi alebo prekonanými spoločenskými pomermi (jednotlivé štátne útvary), pričom demonštrovali svoju oddanosť odlišným typom politickej kultúry, čo ovplyvňovalo ich správanie, ale i prístupy politických aktérov pri ich oslovovaní. Kulisou tohto vývoja bola prebiehajúca etnická sebaidentifikácia Slovákov a ich národne sebauvedomovanie, ako aj etnická sebaidentifikácia príslušníkov početných národnostných menšín (najmä Maďarov).
6. Všetky spomenuté spoločensko-politické zmeny boli iniciované domácimi elitami (nevylučujúc zahraničné tlaky), či už ich priamym uskutočňovaním, alebo naopak odporom voči nim, čo malo neskôr priamy vplyv na ich ďalšie postavenie v spoločnosti.

Pre analýzu populistických prejavov bude pre nás východiskom Stanleyho šablóna populizmu postavená na štyroch základných pilieroch:

1. koexistencia dvoch homogénnych skupín definujúcich seba samých ako „elita“ a „ľud“;
2. antagonistický vzťah týchto dvoch skupín;
3. zastávanie idey „suverenity ľudu“;
4. dichotomické rozdeľovanie spoločnosti na „dobrý ľud“ a „zlú elitu“ (priateľ vs. nepriateľ) (Stanley, 2008, s. 102).

Snaha o definovanie populizmu nebude predmetom skúmania tejto časti, no pre komplexnosť je nevyhnutné poznamenať, že korene populizmu siahajú na koniec 19. storočia do Severnej Ameriky (bol vnímaný ako organizovaná politická sila, vzniknutá zoskupovaním drobných farmárov do ľudovej strany) a predtým jeho existenciu evidujeme ešte o niekoľko desaťročí skôr v Rusku v podobe agrárneho populizmu. Na konci 20. storočia sa objavil fenomén tzv. nového populizmu resp. neo-populizmu, ktorého vznik podnietil vzrast nacionalistických a pravicovo-populistických strán. Populistické tendencie nie sú špecifické pre vybrané politické spektrum, jeho prejavy nachádzame tak v ľavici, ako aj pravici. Úsilie o definovanie populizmu siaha do 70. – 80. rokov 20. storočia a je spojené s menami Ernesto Laclau (*Politics and Ideology in Marxist Theory*, 1979), ktorý sa usiloval o charakterizovanie koncepcie populizmu a Margaret Canovan (*Populism*, 1981), ktorá prispela vytvorením typológie

populizmu.² Na spomenutú dvojicu autorov nadviazal so svojou reflexiou populizmu Paul Taggart (2003, s. 6 – 9), ktorý stanovil univerzálne znaky, na základe ktorých je možné charakterizovať populizmus a jeho prejavy:

1. populisti presadzujú prvky priamej demokracie a síce zdieľajú odmietavý postoj k zastupiteľskej forme vlády a politiky, ale práve v tomto systéme vládnutia sa populizmus objavuje;
2. populisti presadzujú na základe hodnôt ako sloboda, rovnosť, spravodlivosť ideál budúcnosti, pričom sami seba chápu ako tzv. heartland, a teda ideálne teritórium, ktoré prostredníctvom presadzovania základných hodnôt smerujúc k pozitívnej budúcnosti apeluje na emócie ľudí;
3. vzhľadom na to, že populizmus sa vyskytuje v širokom politickom spektre, aj jeho kľúčové hodnoty sa musia vykazovať vysokou mierou flexibility, hodnoty sú tak vyberané z konkrétneho heartlandu;
4. z historického vývoja môžeme povedať, že populizmus získava svojich priaznivcov v čase krízy, alebo bezprostredne po jej ukončení;
5. populistické hnutia sú obeťou vlastného politického presadzovania – nakoľko kritizujú a odmietajú ustálenú vládnu formu, oni sami sa teda organizujú vo forme hnutí a je pre nich typické personalizované charizmatické vedenie, čo je z dlhodobého hľadiska spravidla problematické a ťažko udržateľné;
6. P. Taggart (2003, s. 8 – 9) tvrdí, že populizmus sa vyznačuje tzv. chameleónskymi črtami, pretože sa neustále mení podľa aktuálnych okolností a situácie.

Definovať populizmus sa pokúsilo mnoho autorov (napr. Albertazzi & McDonnell, 2007; Canovan, 1999; Mudde, 2004; Taggart, 2000; Weyland, 2001), naše ponímanie populizmu bude vychádzať z dostupných definícií a vyššie spomenutej Stanleyho šablóny, keď populizmus špecifikujeme prostredníctvom šiestich charakteristík: homogenita ľudu; homogenita elity; glorifikácia ľudu; očierňovanie elity; nesprostredkované, priame vedenie (suverénne postavenie ľudu); odmietnutie akýchkoľvek

² M. Canovan rozdelila populizmus na politický a agrárny a na ich sedem jednotlivých podkategórií. K agrárnemu populizmu zaradila populizmus (a) farmárov, (b) roľníkov a (c) inteligencie. A politický populizmus rozčlenila na (a) populistickú diktatúru, (b) populistickú demokraciu, (c) reakcionársky populizmus, (d) neideologický populizmus politikov (Rosůlek, 2012, s. 166).

kompromisov a dohôd medzi ľudom a elitou (Degaan-Krause & Haughton, 2009, s. 823).

Storočie populizmu v (Česko)Slovensku

Detailná analýza vývoja populizmu v (Česko)Slovensku za posledných 100 rokov na základe predchádzajúcej schémy by rozsahovo zaberala nie jednu publikáciu, preto sa v tejto časti monografie zameriame na analýzu populizmu vo vybraných známych prejavoch politikov a významných osobností naprieč desaťročiami s predpokladom čitateľovej orientácie v základoch všeobecno-spoločenského historického vývoja a jeho okolností. Uvedomujeme si značnú dávku subjektivity pri písaní tejto časti monografie, čo sa týka výberu prejavov i samotnej analýzy populizmu v nich. Pri analýze prejavov sme sa usilovali opierať sa o dostupný metodologický základ, ktorý uvádzame na začiatku tejto kapitoly a kritériom výberu prejavov bolo, aby šlo o čo najvýznamnejších politikov a štátnikov a ich až notoricky známe prejavy. Zároveň sme sa usilovali udržať hranicu objektivity i výberom vždy jedného českého a jedného slovenského politika v rámci každého historického obdobia [Prvá československá republika (1918–1938), Slovenská republika/Protektorát Čechy a Morava (1939–1945), Československá republika (1945–1993), Česká republika/Slovenská republika (1993–súčasnosť)]. Výnimku tvorí jedine obdobie Protektorátu Čechy a Morava, kedy vzhľadom na historické politické okolnosti nám prišlo irelevantné vyberať politika z českého prostredia, preto toto obdobie zastupuje len slovenský štátnik.

Prvá československá republika (1918–1938)

Andrej Hlinka

Jednou z dôležitých postáv slovenskej politiky v medzivojnovom období bol Andrej Hlinka (1864–1938).³ Populistické tendencie v Hlinkových prejavoch boli badateľné počas celej jeho kariéry „...my SLS stojíme na podklade **nedeliteľnej republiky Čechov a Slovákov**.“, alebo „...my tento štátny útvar milujeme a chceme ho udržať...“ (Vanca, 2018). A. Hlinka pracoval so slovami obozretne, aby populisticky oslovil čo najširšiu verejnosť, či už zástancov autonómie, alebo centralizmu. Keď došlo k spojenectvu dvoch

³ Aj v súčasnosti stále vychádzajú práce, ktoré sa osobnosti A. Hlinku venujú napr. Letz (2015), Letz & Mulík (2009), Holec (2019).

slovenských strán HSĽS a SNS a k vytvoreniu tzv. autonomistického bloku, identické autonomistické a nacionálne myšlienky oboch strán boli dostatočným tmelom na to, aby sa strany dali do spoločného boja v ďalších voľbách a to i napriek ich konfesionálnym odlišnostiam (Hlinkovci ako katolíci a národnári evanjelického vierovyznania). V spoločnom Zvolenskom manifeste vyjadrili strany základnú autonomistickú myšlienku, a to samobytnosť slovenského národa: „...**národ československý neuznávame**, československého národa niet.“ (Vanca, 2018). Populistické tendencie so zámerom vyhovieť všetkým poslucháčom, tak autonomistickým, ako i centralistickým môžeme badať i v Hlinkovom prejave keď spomína: „**Už roku 1918teho dňa 24. mája na porade Národnej strany v Turčianskom Svatom Martine som sa osvedčil, že som za kooperáciu a orientáciu s Čechmi.**“ (Hlinka, Youtube, 2017, 0:13 – 0:29). Jeho rétorika je populistická, keď si nechce „pohnevať“ české elity, no zároveň v tom istom prejave bolo pre neho dôležité vyjadriť sa k nevyhnutnosti autonómie: „**Moje presvedčenie je autonomistické** pretože v tom vidím silu a budúcnosť štátu...“ (Hlinka, Youtube, 2017, 11:27 – 11:36). Hlinka si uvedomoval, že akýkoľvek autonomistický postup nevedol ku konsolidácii, po ktorej volal: „...náš vnútorný pokoj nezabezpečí ani Ženeva, ani Locarno, ani Spoločnosť národov, ale naša vnútorná konsolidácia.“ (Hlinka, Youtube, 2017, 11:43 – 11:55). A zároveň podčiarkol svoje autonomistické myšlienky odsúhlasením výrokov Milana Hodžu „...**centralizmus je prekonanou zásadou** a nemôže byť vedúcou zásadou štátnej politiky. Kultúrny pokrok nášho štátu nemôže byť podmienený strohým centralizmom.“ (Hlinka, Youtube, 2017, 12:22 – 12:39).

Tomáš Garrigue Masaryk

Je prirodzené, že i v slovách politika, ktorý sa usiloval počas celej kariéry zastávať morálne a etické hodnoty sa populistické tendencie nachádzajú. Otázkou však ostáva v akej miere je v nich populizmus zastúpený. V prípade T. G. Masaryka si dovoľíme tvrdiť, že populizmus nachádzame v minimálnej miere.

Pri príležitosti 10. výročia vzniku Československej republiky (28. októbra 1928) predniesol T. G. Masaryk svoj pamätný prejav, v ktorom sa zamýšľal nad podstatou demokracie. V prejave zhrnul okrem iného i svoje predstavy o kritériách politickej morálky. Masaryk v prejave povedal:

Vláda všech nad všemi, to, že každý občan může opakovat sebevědomé slovo francouzského despoty: „**stát jsem já**“ nebo skromněji **já také jsem státem** – to je problém demokracie. Monarchismus se vyvíjel mnohá tisíciletí – demokracie teprve od konce XVIII. století, a proto moderní demokracie jsou nehotové a vlastně jenom pokusy o demokracii (Mahdal, 2012).

Jeho interpretácia demokracie je v tomto prípade naivná, keďže ani v demokratickom zriadení si všetci občania nemôžu tak jednoducho ako to prezident naznačuje povedať „stát jsem já“ – síce to môže byť do istej miery pre občana ľúbivé, no nie je to celkom pravdivé. V moderných dejinách môžeme vidieť počiatky demokracie v 18. storočí, no čo jej antický aténsky prológ? Výber slov v prospech nádejného opisu demokracie bol v prejave T. G. Masaryka pochopiteľný, len 10 rokov existoval samostatný československý štát, ktorý si potreboval upevniť svoju (demokratickú) pozíciu na mape Európy, no i napriek tomu chvála demokracie na úkor monarchie v tomto prípade vyznieva populisticky:

Demokracie je mně **diskusí, a tudíž i kompromisem**. Byl jsem vždy proti politickému absolutismu a jeho neomylnictví a chovám i teď naději, že v souhlasném úsilí s oběma sněmovnami, v praxi se stranami, překonáme absolutistické zvyky, v nichž jsme byli odchoováni... Demokracie je loajálním **uznáváním občanských osobností** a umožňováním jejich součinnosti (Masaryk, 2020, 0:36 – 1:05, 1:19 – 1:28).

Podľa slov prezidenta T. G. Masaryka:

Opravdové demokracii nestačí instituce, ona potřebuje lidí, lidí živých, tedy lidí věřících v poslání svého státu a národu, lidí spojených ideou; naší demokracii nestačí pouze technické školení úřednictva a vojska, naše demokracie je mravním úkolem životním nejen úředníků a vojáků, nýbrž všech rozmyslných občanů a občanek a v první řadě zástupců občanstva, jeho vůdců. **Naše demokracie musí být zárukou a ochranou** všeho kulturního snažení v oboru technickém a hospodářském, v oboru věd a umění, mravnosti a náboženství... Proto naše demokracie musí být stálou reformou, stálou revolucí, ale revolucí hlav a srdcí (Mahdal, 2012)!

Slovenská republika/Protektorát Čechy a Morava (1939–1945)

Jozef Tiso

Vzhľadom na charakter osobnosti Jozefa Tisa a vlády, ktorú prezentoval, boli populistické frázy zakrývajúce katastrofálny stav Slovenskej republiky bežnou súčasťou jeho politickej agendy. Zrejme najlepšie dokladuje tieto slová prejav J. Tisa o účasti slovenskej armády na vojne proti Sovietskemu zväzu. Vtedajšia Slovenská republika bola jedným z nemeckých spojencov. Vojtech Tuka, ako predseda vlády a minister zahraničných vecí, podnietil slovenské pripojenie sa do vojny už 22. júna 1941. Pribeh vstupu Slovenskej republiky do tohto vojnového konfliktu bol realizovaný neštandardne, pretože táto iniciatíva nebola schválená zákonodarným zborom, Snemom Slovenskej republiky. Nehľadiac na tieto okolnosti, už 24. júna 1941 prekročila dvojtisícová Rýchla skupina (od 8. júla Rýchla brigáda) hranice ZSSR, ktorá bola nasledovaná armádou z 50 000 mužov. Rýchla brigáda bola zdevastovaná pri tragickej bitke so sovietskou horskou streleckou divíziou 22. júla 1941 pri Lipovci, a vyžiadala si 75 slovenských obetí (Jašek (a)). J. Tiso však hovoril o tom:

...že národ slovenský cíti sa byť rovnako zodpovedný za ochranu Európy proti bolševickému nebezpečenstvu ako ostatné národy Európy. Účasť slovenskej armády na vojne **je burácajúcim hlasom slovenského národa** volajúceho do sveta: Národ slovenský obetujúci životy svojich synov, svoju slobodu národu a štátnu samostatnosť hodnotí nadovšetko, a preto sa jej nezriekne, lebo by sa dopustil pekelné zrady spáchané na vyliatej krvi slovenskej. (Tiso, Youtube, 2014, 0:30 – 1:10).

Neštandardný vstup do vojny Slovenskej republiky bol neskôr sprevádzaný dezertovaním mnohých vojakov, ktorí neboli ochotní zomierať za Slovenskú republiku (Lacko, 2007), tento fakt si však s vyjadrením J. Tisa protirečí. Tisov prejav o ochote slovenských vojakov s burácajúcim hlasom bojovať za ochranu Európy preto môžeme označiť za populistický.

Československá republika (1946–1993)

Edvard Beneš

Prezident Edvard Beneš sa vo svojom prejave *Mírový odsun německého obyvatelstva* z roku 1947 dotkol mimoriadne bolestivej témy – nemeckej otázky po druhej svetovej vojne – ktorá právom nie je dodnes pre mnohých

úplne uzavretá. Na strane československej spoločnosti a tiež historiografie, sa po dlhú dobu nemohla rozvinúť slobodná diskusia o transfere nemeckého obyvateľstva, a ak bola otvorená, bola prezentovaná najmä ako zdôvodnenie viny československých Nemcov ako piatej kolóny „Hitlerovej“ tretej ríše a spravodlivej odplaty. Transfer bol až do novembra 1989 obhajovaný ako nutný a mnohí ho dokonca prezentovali ako spravodlivý akt, ku ktorému smerovala celá stáročná dynamika vzťahov Čechov a Nemcov, a ako odpoveď na hrozbu okupácie českých krajín, už začatú germanizáciu a plánované vyhladenie českého národa nacistickým režimom. Tento režim, najmä počas vojny a bezprostredne po nej, nebol vnímaný ako národno-socialistický či totalitný, ale ako nemecký, ako nacionálne ťaženie proti Čechom. Niektorí politici, publicisti, historici a najmä predstavitelia československého demokratického exilu, zdôrazňovali geopolitické a bezpečnostné dôvody transferu, ktorými bolo zabezpečenie existencie jednotného štátu a národa pred novou nemeckou expanziou do českých krajín. Transfer nemeckej menšiny ako politický akt bol medzinárodne schválený Postupimskou konferenciou, čo legitimizovalo jeho realizáciu, dopady i okolnosti priebehu.

Edvard Beneš sa v prejave pokúša legitimizovať transfer Nemcov výrokom, ktorý počas vojny údajne hovoril aj Angličanom a Američanom:

Myslíte, že je lepší abychom se dostali po válce do zuřivé občanské války, ve které půjde o boj na život a na smrt mezi Němci, kteří u nás zůstanou a našimi lidmi, anebo myslíte, že je lépe, abychom je naložili na vagony a poslali je **rozumným způsobem domu** (Beneš, YouTube, 2017, 2:38 – 2:59).

V prejave tiež spomenul obavu s nadchádzajúcej vojny s Nemcami, ktorú predpokladal o približne päť rokov, s čím súviseli i jeho obavy o perspektívne vysporiadanie sa s touto situáciou a vznik občianskej vojny v prípade nezrealizovania transferu nemeckého obyvateľstva.

O tzv. divokom odsune a transfere Nemcov z územia Československa bolo publikovaných i natočených mnoho materiálov.⁴ Isté však ostáva, že: „Do

⁴ Výber publikačných výstupov o transfere nemeckého obyvateľstva: Gabzdilová-Olejníková & Olejník (2004); Kováč (2001); Schwarc (2005); Staněk (1991); Zavacká (2013). Rovnako bola vypracovaná edícia dokumentov, autorov Arburg & Staněk (2010a, 2010b, 2011), či natočených niekoľko dokumentárnych filmov – Divoký odsun (2018), filmová produkcia v Českej republike Zánik samoty Berhof (1983), Habermannův mlýn (2010), 7 dní hříchů (2012), Odsun – Vertreibung (2020), Krajina ve stínu (2020).

ledna 1946 hovoříme o tzv. divokém odsunu, který provázela celá řada excesů a přinesl tisíce obětí na životech nevinných lidí...” (Adler, n.d.).

Gustáv Husák

Gustáv Husák na 14. zjazde KSČ (1971), a teda tri roky po udalostiach z augusta 1968⁵ hovorí: „**Sloboda** našich národov, existencia, **kľudný život** nášho štátu a prirodzene **rozvoj** socialistického zriadenia nášho štátu je garantovaný jedine v spojeníctve, bratstve, spolupráci so ZSSR a najbližšími ostatnými socialistickými štátmi“ (Husák, 2009, 5:44 – 6:05). V súvislosti so 108 obeťami invázie⁶ sú termíny, ktoré Husák v prejave spomína ako sloboda, kľudný život a rozvoj až oxymoronom. Je prirodzené, že Husák nemal veľa možností pri výbere rétoriky, avšak aj napriek tomu vyznievajú jeho slová paradoxne. Husákovu vedenie pristúpilo k zmene zákonov, ktoré formovali Pražskú jar, napr. zákon o Národnom fronte a tlačový zákon. Tým bola znovu zavedená cenzúra. Podniky, ktoré počas reformného obdobia dostali značnú nezávislosť boli opäť centrálné riadené a plnili centrálné plánované kvóty. V priebehu normalizácie boli po krátkom reformnom uvoľnení hraničného režimu výrazne obmedzené možnosti vycestovania občanov do zahraničia.

Hovorí, že po našom zjazde začne tu zas nejaké liberálne obdobie a tak ďalej. Ak je na mysli **sloboda, sloboda pracujúceho človeka**, rozšírenie socialistickej demokracie – áno, to budeme robiť. Ak je na mysli sloboda pre malomeštiacke tendencie, pre zakladanie nového rozvratu, pre prvé koreňky novej kontrarevolúcie, tak teda nech si ilúzie o tom nikto nerobí! O tom nech si ilúzie nikto nerobí! Každá kočka keď si prsty voľakde spáli, tak si druhý raz dáva pozor a my sme sa v 68-69-om roku riadne spálili, riadne poučili, aby sme

⁵ V roku 1968 20. – 21. augusta sa uskutočnila okupácia Československa vojskami Varšavskej zmluvy. Na okupácii sa zúčastnili vojaci Sovietskeho zväzu, Maďarska, Bulharska, Poľska a NDR. Na invázii sa podieľalo 500 000 vojakov a asi 6 300 tankov, 2 000 diel a 800 lietadiel. Dovtedajšia snaha o nastolenie tzv. socializmu s ľudskou tvárou, čo bola snaha o demokratizáciu komunistického systému v Československu pod taktovkou Alexandra Dubčeka bola tým zmarená a Československo sa dostalo do etapy tzv. normalizácie. ZSSR si „legalizovalo“ vstup na územie ČSR tzv. pozývacím listom, kde žiadali „bratské socialistické štáty“ o pomoc proti „kontrarevolúcii“ a za udržanie socializmu v Československu.“ Avšak KSČ vo svojom stanovisku odvysielanom bezprostredne po začatí invázie otvorene o tejto akcii hovorilo ako o vojenskej okupácii a deklarovali porušenie medzinárodného práva (Jašek (b)).

⁶ Menný zoznam obetí je možné nájsť tu: <https://www.21august1968.sk/sk/obete/>

ešte raz trpeli kontraband zo západu sem pašovaný, alebo z reakčných skupín doma vytváraný! (Husák, 2009, 9:35 – 10:24).

Znova vyznievajú jeho slová mimoriadne rozpačito, keďže práve sloboda bola, ako bolo vyššie naznačené, výrazne obmedzená v období normalizácie. Normalizácia priniesla stranické čistky a potom likvidáciu všetkých ostatných štruktúr (kultúrne spolky, Junák, KAN, K-231, Sokol) po januárovej reformy. Čistky začali najprv v bezpečnosti a v armáde, neskôr v odboroch a v záujmových organizáciách a zložkách Národného frontu. Poslednú fázu normalizácie zahájil List ÚV stranickým organizáciám schválený koncom januára 1970, ktorý vyhlasoval princípy „výmeny stranických legitímácií“. Boli vymenované previerkové komisie zo starých dogmatických komunistov aj z mladých agilných pracovníkov stranických aparátov (Marjánko, 2021).

Česká republika/Slovenská republika (1993 – súčasnosť)

V prípade posledného obdobia vývoja už samostatnej Slovenskej a Českej republiky sme si zvolili rovnako ako v predchádzajúcich obdobiach dvoch zástupcov, no uvádzame ich v skratke výhradne pre komplexnosť tejto kapitoly. Problematike sa budeme detailnejšie venovať v poslednej časti knihy.

Václav Havel

Pre niektorých možno prekvapením, pre niekoho zase samozrejmosťou – no i v prejavoch posledného prezidenta Česko-Slovenska a prvého prezidenta Českej republiky, Václava Havla, sa vyskytovali populistické tendencie. Značný politický oportunizmus a populizmus môžeme badať v jeho vysvetlení o použití termínu „humanitárne bombardovanie“. Havel vyslovenie tohto slovného spojenia poprel vo viacerých rozhovoroch, napríklad: „Tento nonsense sa objavil v mnohých prekladoch. Povedal som, že **dôvody štrajku boli humanitárne**, pretože v Bosne a Hercegovine prebiehali masakre a vyhostenia a v Kosove bolo milión utečencov“ (Janda, 2011).⁷ Problém Bosny a Hercegoviny je však potrebné vnímať v komplexnejšej rovine, V. Havel akoby nerozlišoval rozdiely v konfliktoch, o ktorých hovoril (vojna v Juhoslávii v rokoch 1992–1995 a vojna v Kosove

⁷ Originál: „That nonsense appeared in the follow-up of multiple translations. I said that the reasons for the strike had been humanitarian, because there had been on-going massacres and expulsions in Bosnia and Herzegovina, and million refugees had been on move in Kosovo.“ (preklad autorky)

v rokoch 1998–1999). Takto zmiešané dva vojnové konflikty vypovedajú o jeho neznalosti, alebo populizme. Termín „humanitárny“ bol použitý v kontexte krízy v Kosove, kde dňa 24. marca 1999 začalo letectvo NATO ozbrojenú kampaň proti Juhoslávii. V priebehu nasledujúcich 78 dní prebiehajúcej vojny dosiahol počet utečencov číslo 863 000. Postupne došlo k rozšíreniu bombardovania i na územie Srbska a Čiernej Hory, čo pobúrilo krajiny ako Rusko, Grécko, ale i Maďarsko. Maďarsko ostro protestovalo proti bombardovaniu Subotice, pretože tam žila početná maďarská menšina. Neudržateľná situácia Juhoslávie sa skončila v máji 1999. Plán Kosova ako autonómneho celku bol do Belehradu doručený a 3. júna 1999 bol ratifikovaný parlamentom Juhoslávie. 9. júna 1999 bola ukončená vojenská intervencia tzv. Kumanovskou dohodou a začala sa budovať organizácia medzinárodnej správy v Kosove (Melichárek, 2021). Bývalý prezident V. Havel v prejave porovnával vyššie spomenutú akciu spoločne so zásahom voči civilnému obyvateľstvu (len pri útoku na osobný vlak blízko mestečka Grdelica v Srbsku tam zahynulo 20 – 60 pasažierov) s politikou appeasmentu (Havel, 2018, 0:44 – 0:46) a možného zastavenia agresie Tretej ríše (zrejme v roku 1938). Toto porovnanie pokladáme však za nezmyselné a populistické, pretože Československo sa žiadnym spôsobom nepodieľalo na perzekúcií nemeckej menšiny na rozdiel od útokov Kosovskej oslobodzovacej armády, ktorá systematicky vyvražďovala srbské obyvateľstvo Kosova. Ďalšie nezmyselné a nepochopiteľné porovnanie V. Havla bolo v súvislosti s udalosťami v Iraku s aktivitou Slobodana Miloševića (Havel, 2018, 1:51 – 2:10). Juhoslovanský prezident síce použil Kosovskú oslobodzovaciu armádu (UČK), čoho následkom bola veľká migračná kríza i obeť na životoch civilistov, avšak myslíme si, že nemožno vnímať obeť albánskeho obyvateľstva v Kosove iba ako nevinnú obeť agresie – bol by to veľmi nebezpečný precedens. Havel síce spomínal zásah šetrným spôsobom, otázkou však ostáva, do akej miery je bombardovanie civilných objektov uránom šetrné. Že vyjadrenia V. Havla boli v mnohých prípadoch buď neoverené, alebo zámerne populistické svedčí i fakt, že tvrdil o udalostiach v Kosove, že: „...prošlo to radou bezpečnosti. (OSN – pozn. autorky)“ (Havel, 2018, 3:16 – 3:17). Zo záverečnej správy OSN však vyplýva pravý opak: „Bombardovacia kampaň

NATO zostáva kontroverzná, pretože nezískala súhlas Bezpečnostnej rady OSN.”⁸ (Melichárek, 2021).

Robert Fico

Prejav bývalého premiéra SR Roberta Fica patrí k jedným z najkontroverzejších prejavov moderných slovenských dejín a je deklarativným príkladom národného populizmu. Robert Fico sa v ňom usiloval poukázať na problematiku Rómov na Slovensku:

Úplne bežné v rómskych osadách je, že 20-ročná matka nechá zveriť svoje deti svojím starým rodičom a tam poberajú peniaze, tam poberajú peniaze, tam poberajú peniaze a zrazu zistia, že dokážu prežiť bez toho, aby sa reálne uchádzali o zamestnanie... **Dost' bolo tolerancie, predsa platia zákony...**Ale musíme začať robiť v rómskych osadách poriadky. (Fico, 2016, 1:05 – 1:23, 1:32 – 1:36, 1:51 – 1:53).

Avšak ako niekoľkonásobný premiér (konkrétne v rokoch 2006 – 2010, 2012–2018) mal plné právomoci tento problém zmeniť a nie iba oportunisticke a populisticky na neho poukazovať a zneužívať ho. Robert Fico sa v rovnakom prejave vyjadril i slovami: „Vyrastá ďalšia generácia spoluobčanov, ktorí **nechcú pracovať a nebudú pracovať.**“ (Fico, 2016, 1:56 – 2:01), na tento výrok následne reagoval predseda Strany Rómskej únie na Slovensku (SRÚS) František Tanko tvrdením, že sociálne dávky podľa neho zneužívajú všetci občania, nielen Rómovia. „Sociálne dávky si zo zákona musia Rómovia odrobiť nútenými prácami za 66 eur na mesiac.“ vysvetlil Tanko (Tanko, 2016). Okrem toho musia splniť podľa jeho slov tvrdé podmienky, aby sa vôbec dostali na úrad práce. „Nie je vôbec pravda, že Rómom sa robiť nechce. Rómovia robiť chcú, ale ich odcudzujú a hádžu do jedného vreca,“ dodal Tanko (2016). Robert Fico hovoril o zneužívaní sociálneho systému avšak podľa nášho názoru, kto ak nie predseda vlády má možnosť veci reálne meniť. Nakoniec sa Robert Fico svoje populistické snahy ani neusiloval veľmi skryť: „A vy dobre viete, že sme majstri v populizme. Keď teda chceme byť. Chcete, aby sme to urobili?“ (TASR, 2011).

⁸ Originál: „The NATO bombing campaign has remained controversial, as it did not gain the approval of the UN Security Council.“ (preklad autorky) Pre viac info pozri: *Final Report to the Prosecutor by the Committee Established to Review the NATO Bombing Campaign Against the Federal Republic of Yugoslavia*.

Zhrnutie

Spracovaním predchádzajúcich príkladov populistických prejavov v (česko)slovenskom prostredí za posledných 100 rokov by sme radi demonštrovali jednak prítomnosť populizmu v každej fáze historického vývoja spoločensko-politickej scény, ale i príklady tém, ktoré populistí na svoje demagogické vyjadrenia využili. Práve s poznaním minulých prejavov populizmu je zaujímavé sledovať (ne)zhody v populistických tendenciách dnešných politikov. Či sa v mnohom podobajú, alebo sa nezhodujú vôbec, ponechávame na zváženie čitateľa. Možnosť zistiť to, ponúkame v ďalšej časti publikácie, kde budeme analyzovať populistické tendencie v aktuálnom politickom spektre Českej a Slovenskej republiky.

2. KAPITOLA

POPULISTICKÉ TENDENCIE V ČESKEJ A SLOVENSKEJ REPUBLIKE

Témy, ktoré sú príťažlivé pre populistov, sú podobné či dokonca rovnaké bez ohľadu na demografický, sociálny a ekonomický vývoj jednotlivých krajín. Patrí k nim: národnostná a menšinová otázka; sociálna a ekonomická problematika; v súčasnosti je horúcou témou tiež pandémie koronavírusu či euroskepticizmus. Práve na posledný uvedený termín sa pozrieme bližšie.

Frekventovaným prejavom populistov vo vzťahu k EÚ je takzvaný euroskepticizmus. Podľa slovenskej sociologičky Olgy Gyárfásovej (2014) je možné euroskepticizmus vnímať ako módnú vlnu, vďaka ktorej sa mnohé politické subjekty snažia dostať do Európskeho parlamentu. Pod pojmom euroskepticizmus sa ukrýva kritický vzťah k orgánom EÚ a odmietanie zintenzívňovania európskej integrácie. Ako prvý definoval euroskepticizmus Paul Taggart. Jeho definícia bola následne modifikovaná v rade článkov s Aleksom Szczerbiakom. V snahe lepšie ozrejmiť termín, prišli preto páni s kategorizáciou na mäkký a tvrdý euroskepticizmus. Kým priaznivci toho mäkkého sú zástancami európskej integrácie a ich postoje voči inštitúciám EÚ sú na úrovni konštruktívnej kritiky, naproti tomu sú priaznivci tvrdého euroskepticizmu proti európskej integrácii a preferujú právny poriadok na národnej úrovni namiesto posilňovania uprednostnenia na úrovni EÚ (Králiková a kol., 2020).

Euroskeptické postoje zdôrazňujú nízku účasť voličov do Európskeho parlamentu. Európske voľby sú vo všeobecnom meradle vnímané ako druhoradé. Je to práve nízka volebná účasť pri eurovoľbách, ktorá napomáha populistom počas mobilizácie voličov ďaleko ľahšie, než pri voľbách prvoradých. Eurovoľby dávajú priestor pre vymedzenie sa voči národným elitám rovnako ako voči tým, ktorí na vyššej úrovni neobhajujú národné záujmy. Zaradenie sa k určitej skupine strán s podobnými názormi z okolitých krajín EÚ môže menším populistickým stranám dodať na relevantnosti. Dynamika eurovolieb potom môže pomyselne nahráť menším stranám, ktoré sa vymedzia voči mainstreamovým subjektom (Harmsen, 2010, s. 338).

Po vstupe Slovenska do EÚ patrila krajina k eurooptimistickým. Zahraniční znalci predpokladali, že sa euroskepticizmus objaví takmer ihneď po vstupe postkomunistických krajín do EÚ, ako dôsledok transformácie Európy a

rozdelení krajín na tzv. víťazné a porazené. Každý štát sa však cítil byť víťazom integrácie, a preto sa euroskepticizmus objavil až o niekoľko rokov neskôr. Na Slovensku zazneli prvé euroskeptické postoje v roku 2012 pred voľbami do Európskeho parlamentu zo strany dvoch politických subjektov: Slovenskej národnej strany (SNS) a strany Sloboda a solidarita (SaS). Kým krajne pravicová SNS prezentovala EÚ ako nepriateľa, podľa SaS je EÚ cestou k socializmu. Gyárfášová (2014) sa domnieva, že stredopravé strany sa vo svojich kampaniach pred eurovoľbami budú stále viac posúvať ku kritike únie. Za týmto posunom môžeme vidieť krok od nekritickej eufórie a prejav sebavedomia, ktoré sme získali časom. Na druhej strane eurooptimizmus strany Smer-SD je značne účelový. Ak je potrebné, je strana proeurópska, v opačnom prípade prezentuje EÚ ako prekážku národných záujmov.

V rokoch 2019–2020 prebiehal na Univerzite Komenského v Bratislave politologický výskum zameriavajúci sa na stranícky euroskepticizmus pred eurovoľbami. Z výsledkov vedcov vyplýva, že za tvrdo euroskeptickú stranu môžeme považovať len Ľudovú stranu Naše Slovensko (ĽSNS). Výskumníci pritom neskúmali len predvolebné mediálne výstupy, ale aj ich oficiálne dokumenty. K mäkkému euroskepticizmu inklinuje hnutie Sme rodina Borisa Kollára a SaS. V prípade strany Sme rodina v mediálnych výstupoch počas roka 2019 politológovia zistili 59 % euroskeptických postojov, naopak ich volebný program mal veľmi neurčito nastavený postoj k integrácii EÚ. Mäkký euroskepticizmus bol u SaS viditeľný už v predvolebných výstupoch, tak ho ukotvili do volebného programu strany. Smer-SD, Kresťanskodemokratická únia (KDH), Za ľudí, Most-Híd a koalícia PS/Spolu sa vyznačovali podporou integrácie únie, až na výnimku niektorých euroskeptických postojov Smeru-SD, ktorých percento však nie je vysoké. Problém so zaradením strán do kategórií, ktorý autori využívajú k téme európskej integrácie, sa objavil u SNS a hnutia Obyčajní ľudia a nezávislé osobnosti (OĽaNO). V SNS ide o nezrovnalosti v predvolebnej rétorike a volebnom programe. V predvolebnej kampani OĽaNO sa objavili odkazy nesúce podporu integrácie ako aj mätko euroskeptické postoje (Králiková a kol., 2020).

Slovenský novinár, politológ a politik Michal Šimečka, ktorý sa pred vstupom do politiky venoval problematike európskej integrácie, sa pokúsil o medzieurópske porovnanie stavu populizmu v krajinách strednej Európy. Hoci podľa neho má český populizmus veľa spoločného s maďarským, v

Maďarsku je vzostup populizmu priamo úmerný s nacionalizmom. Vzostup Slobody a priamej demokracie (SPD) Tomia Okamuru Šimečka prisudzuje kombinácii schopného marketingu, xenofóbie, správneho načasovania, anti-establishmentovej rétoriky a charizmy. Hnutie ANO vníma ako liberálno-populistické, zatiaľ čo SPD označuje za krajne pravicovú populistickú stranu. Špecifiká českého euroskepticizmu tkvejú v neschopnosti proeurópskych predstaviteľov komunikovať pozitívnu úlohu a prínos EÚ (Šimečka, 2017). V prípade Maďarska alebo Poľska je euroskepticizmus zasadený do atmosféry kultúrneho stretu, zatiaľ čo v Českej republike sa objavuje euroskepticizmus ako vedľajší produkt inklinácie k populistickým názorom. Vedci z Masarykovej univerzity Petr Kaniok a Vlastimil Havlík však uvádzajú, že český euroskepticizmus je v mnohom zložitejší, pretože sa objavuje na oboch stranách politického spektra. Pravostranná ODS prejavuje svoj odstup voči EÚ od čias predsedníctva Václava Klauza, ľavostranná KSČM má postoj podobný. Preto si vedci vo svojej práci kladú zásadnú otázku: Je možné nazývať populistické strany za typický príklad euroskepticizmu? Vo svojom výskume taktiež pracujú s kategorizáciou euroskepticizmu na tvrdý a mäkký (Kaniok & Havlík, 2016, s. 25).

Pri hnutí ANO, rovnako ako pri SPD, však vyššie uvedení vedci narážajú na problematiku nejasného ideologického vymedzenia strán, ktoré neumožňuje ich jasné zaradenie na osi euroskepticizmu (Kaniok & Havlík, 2016, s. 29). U hnutia ANO môžeme vidieť posun v rétorike zameranej na EÚ. Kým ešte v roku 2015 Andrej Babiš hovoril o zamestnávaní utečencov, o dva roky neskôr svoje názory prehodnotil a dnes sa stavia veľmi negatívne k migrácii nariadenej EÚ. Pred časom vyšla Andrejovi Babišovi kniha *Sdílejte než to zakážou!*, ktorá začína príbehom z Európskej rady v júni 2018. Babiš v nej dopodrobna rozoberá kvóty.

Kvóty na migranty. Skoro všichni je chtěli. Drtivá většina. Tlačilo je Německo, Francie, Itálie, Španělsko, Švédsko a Řecko. Znamenalo to, že by Česká republika musela povinně přijímat migranty. POVINNĚ, chápete? Jasně, teď řeknete, že je chápete, ale představit si to asi neumíte. Neuměl jsem to ani já. Teď už umím. Řeknu vám to za chvíli. Ještě v červnu 2015, když s tím Brusel přišel poprvé, tak jim to Visegrádská čtyřka – tedy Česko, Slovensko, Polsko a Maďarsko – hodila na hlavu. Tehdy k nám chtěli poslat 1863 migrantů z Itálie a Řecka a z uprchlických táborů v

Jordánsku a Iráku. Za dva mesiace pritvrdili. 21. září 2015 nás ostatní státy přehlasovaly a silou protlačily, že si země EU v první vlně mezi sebou rozdělí 120 000 migrantů z Blízkého východu a Afriky. Tehdy jsme se na nic nezmohli, protože nás zastupoval Milan Chovanec. „Pan reforma policie“. Anglicky neuměl ani slovo, schopnost pro naši zemi něco vybojovat nulová. Takže když došlo na hlasování o „dobrovolném“ přijímání migrantů, mohl jen koukat, jak ostatní zvedají ruce pro. A víte, jaká byla kvóta pro Česko? Za dva roky 2978 migrantů ze zemí, ke kterým nemáme historicky skoro žádný vztah, jako Pákistán, Sýrie, Afghánistán. Lidi, jejichž myšlení a kultura jsou na hony vzdálené té naší (Babiš, 2021, s. 7 – 8).

Podľa Kanioka s Havlíkom nachádzame u hnutia ANO obidva druhy euroskepticizmu – mäkký sa vyznačuje spoluprácou v rámci Európskeho parlamentu, tvrdý potom absenciou konštruktívnych riešení v otázke zavádzania politík. Obdobná zmena je viditeľná aj u Tomia Okamuru a jeho dvoch strán. Kým Úsvit priamej demokracie (2013–2015) bol označovaný za predstaviteľa mäkkého euroskepticizmu, v jeho pokračovateli SPD vidíme silné protieurópske výzvy s cieľom vystúpenia ČR z EÚ. Na príklade euroskepticizmu v ČR tak môžeme demonštrovať nezovšeobecniteľnosť populistických postojov, ktoré vychádzajú z odlišných postojov a orientácie jednotlivcov politických strán.

Ďalej sa v tejto kapitole budeme venovať narastajúcej popularite populizmu na Slovensku a v Českej republike, pozrieme sa na príčiny zrodu tohto fenoménu v našich zemepisných šírkach aj na to, ako sa udomácnil a dnes je súčasťou politických stratégií niektorých subjektov. Následne sa zameriame na konkrétne prípady využívania populistickej rétoriky dvoch politických zoskupení – slovenského Smeru-SD na čele s bývalým niekoľkonásobným premiérom Robertom Ficom a hnutím ANO súčasného českého premiéra Andreja Babiša.

Populizmus na Slovensku

Populizmus nie je na Slovensku žiadnou novinkou, ale môžeme ho vidieť už v samotných začiatkoch novovzniknutého štátu v 90. rokoch. Slovensko od svojho vzniku čelí politickým dôsledkom etnickej heterogenosti (Gyárfášová, 2008, s. 39). Podľa Erika Taberyho (2017, s. 172) je na Slovensku podstatne slabšia občianska spoločnosť, ktorá pramení z absencie historického bodu, s ktorým by sa občania mohli identifikovať. Kým pre Čechov sú týmito historickými bodmi roky 1989 a 1993, pre

Slovákov nie sú až tak významné. Respektíve prvý z týchto rokov je spojený s Československom, druhý potom s nástupom autoritárskeho vládnutia Vladimíra Mečiara. Teda ani jeden z uvedených rokov nie je dostatočne pozitívne reflektovaný.

Od počiatku Slovenska sa tu udomácnilo oslovanie voličov za pomoci populistických stratégií s výrazným etnicko-nacionálnym zafarbením. Tento spôsob je pritom pre Slovensko charakteristický takmer ihneď po zavedení pluralitnej demokracie a v minulosti prinášal svojim nositeľom politický zisk (Mesežnikov, 2008, s. 7). V začiatkoch novovzniknutého štátu boli za populistické subjekty označované tri strany, a to Hnutie za demokratické Slovensko (HZDS), SNS a Združenie robotníkov Slovenska (ZRS). Na prelome tretieho tisícročia postupne vznikali ďalšie politické strany, ktoré sa svojimi programami, rétorikou a názormi veľmi rýchlo pripojili k vyššie uvedenej trojici. Išlo o stranu Smer-SD a dnes už neexistujúcu IDEU-Alianciu nového občana. Mimo tieto strany býva niekedy za populistické označované taktiež momentálne vládnuce združenie OĽaNO na čele s Igorom Matovičom (Spáč, 2013, s. 227 – 258).

Úspech populizmu na Slovensku si vysvetľujú odborníci zaoberajúci sa touto problematikou predošlým vývojom krajiny, historickým kontextom, ekonomickou úrovňou rovnako tak ako civilizačnou vyspelosťou (Školkay, 2000, s. 16). Mnohí slovenskí vedci nehovoria o populizme vo všeobecnom meradle, ale dávajú mu všelijaké prívlastky. Slovenský nacionalizmus, ktorý má svoje korene v 90. rokoch a je úzko prepojený s bývalým premiérom Vladimírom Mečiarom, je podľa odborníka na ľudské práva a bývalého veľvyslanca Slovenska pri OSN Kálmána Petőcza (2009, s. 67 – 98) predchodcom populizmu. Termín národný populizmus sa taktiež objavuje v prácach politológa Petra Učňa v súvislosti so SNS a predovšetkým s HZDS, kedy bol využitý ako prostriedok politikárčenia a manipulácií. Učeň vníma národný populizmus ako abreviáciu radikálne pravicových strán (Učeň, 2004, s. 48). Pre strany, ktoré vznikli na začiatku nového milénia a v ich rétorike sa objavujú populistické výroky, autor používa označenie centristický populizmus, a to na základe porovnania rétoriky Vladimíra Mečiara a Roberta Fica (Učeň, 2004). Andrej Školkay (2000, s. 2) uvádza, že populisti sa na Slovensku identifikujú ako ľudia, ktorí rozumejú masám a stavajú sa do úlohy zástupcov znevýhodnenej časti spoločnosti.

Odborníci venujúci sa fenoménu populizmu na Slovensku sa dlhodobo snažia o identifikáciu problému, ktorý by im odpovedal na mnohé otázky.

Predovšetkým sa zaujímajú o dôvody pretrvávania populizmu. Kým Andrej Školkay (2000, s. 17) tvrdí, že príčin je hneď niekoľko (patrí k nim zlyhávanie ekonomiky, krivdy z minulosti, boj a odolnosť voči bývalému režimu a pod.), zjednodušene povedané, vidia za populizmom a jeho popularitou sociálno-ekonomické, kultúrne, spoločenské a politické krízy, tak Norbert Kucharik (2014, s. 8) zdôrazňuje ekonomickú krízu a strach ľudí. Navyše je potrebné dodať, že na Slovensku je od jeho vzniku ustavične prítomná silná osobnosť, ktorá si pomerne ľahko na svoju stranu získava voličov.

Populizmom v krajinách bývalého Východného bloku sa zaoberajú aj zahraniční bádatelia. Napríklad Baohui Zhang (1994, s. 126 – 127) vysvetľuje fenomén populizmu ako výsledok inštitucionálnych faktorov, pretože počas komunistického režimu v týchto štátoch neexistovali nezávislé inštitúcie a organizácie. Autor stavia štáty východného bloku do protikladu k autoritárskym štátom južnej Ameriky.

Kvôli dlhodobým problémom, ktoré sužujú celú Európu, je tak populizmus fenoménom celoúniovým. Populizmus má pritom rad historických a regionálnych odlišností, ktoré je potrebné reflektovať.

Strana Smer-SD

Než prejdeme k samotným prejavom populizmu u kedysi najpopulárnejšej slovenskej politickej strany,¹ zdržíme sa pri spoločensko-politickom pozadí, v ktorom táto strana vznikla. Po zániku Československa bol slovenský stranícky systém značne nestabilný v porovnaní s okolitými postsocialistickými štátmi (Kopeček, 2006). Ešte v čase spoločného československého štátu sa sformovali základy straníckeho systému, ktoré sa následne modifikovali. Na Slovensku začalo vznikať množstvo nových strán a tiež strán, ktoré historicky nadväzovali na svojich predchodcov (k nim napríklad patrila SNS či Sociálnodemokratická strana Slovenska (SDSS)). Komunistická strana Slovenska (KSS), ktorá je všeobecne vnímaná ako ideový nasledovník KSČ, sa reorganizovala. Najvýznamnejšou slovenskou stranou v ponovembrovom období bolo zoskupenie Verejnosť proti násiliu (VPN), ktoré v sebe združovalo množstvo názorových prúdov (Leška, 2011, s. 128 – 131).

¹ Podľa jedného z posledných prieskumov preferencií politických strán uskutočňovaného medzi 10. a 15.8.2021 na vzorke 1000 respondentov, sa Smer-SD drží na treťom mieste za nedávno vzniknutou stranou Hlas – sociálna demokracia a SaS s 11,3 % hlasov (SME, 2021).

Prvé, po dlhej dobe demokratické voľby uskutočnené v júni 1990, sú považované za začiatok tvorenia súťaživého stranického systému v Československu. Ešte v roku 1991 vznikla odštiepením od VPN frakcia Za demokratické Slovensko, z ktorej neskôr vzniklo Hnutie za demokratické Slovensko (HZDS). V čele strany stál iste každému dobre známy Vladimír Mečiar. Do roku 1992 bolo hnutie v opozícii, avšak po voľbách započalo dlhé obdobie dominancie tejto strany, ktoré so sebou nieslo transformáciu slovenskej spoločnosti (Leška, 2011, s. 132 – 134). Pomyselným vrcholom tejto zmeny sa stali predčasné voľby v roku 1994, kedy vládnuca koalícia zložená z HZDS, SNS a ZRS uvrhla krajinu do izolácie. Slovensko ako jediné z postkomunistických krajín Vyšehradskej štvorky nebolo prijaté do štruktúr NATO (všetky ostatné štáty V4 sa stali členskou krajinou NATO v roku 1999, Slovensko až o 6 rokov neskôr). Počas obdobia vlády Vladimíra Mečiara (označované ako mečiarizmus) bola Slovenská republika tiež vyňatá zo zoznamu krajín žiadajúcich o vstup do EÚ. Politický režim tejto doby býva označovaný prídomkom hybridný, pretože sa vyznačoval neliberálnosťou s prvkami delegatívnej demokracie (Szomlányi, 2004, s. 164).

Predovšetkým posledné vládne obdobie Vladimíra Mečiara so sebou nieslo rad kontroverzných rozhodnutí – napríklad zneužívanie tajnej polície, protiústavné odňatie poslaneckých mandátov a pod. (Hloušek & Kopeček, 2004, s. 153). Reakcia na seba nenechala dlho čakať a vzápätí vznikla antimečiarovská koalícia zložená z niekoľkých opozičných strán (Demokratická únia (DÚ), Demokratická strana (DS), Kresťanskodemokratické hnutie (KDH), Sociálnodemokratická strana (SDSS) a Strana zelených (SZ)), ktorá fungovala medzi rokmi 1998–2002 pod označením Slovenská demokratická koalícia (SDK) (Kopeček, 2003, s. 11 – 30). Hoci vo voľbách do Národnej rady Slovenskej republiky v roku 1998 zvíťazilo opäť HZDS, zložením vlády bol poverený Mikuláš Dzurinda z SDK, pretože HZDS v tej dobe nedisponovalo dostatočným koalíčným potenciálom a koalícia získala druhý najväčší podiel voličských hlasov. Boli to práve vyššie spomínané voľby, ktoré znamenali pre Slovensko zásadnú zmenu stranického systému, obnovenie liberálnej demokracie a zapojenie sa do medzinárodných štruktúr (Belko, 2003, s. 93). Vládnuca SDK sa však veľmi skoro začala štiepiť, respektíve v rámci nej dochádzalo k preskupovaniu poslancov, čo viedlo k nespokojnosti občanov. A práve v tejto dobe začali vznikať nové strany, ktoré sa vymedzovali voči týmto tradičným stranám. Medzi nimi bola aj strana Smer-SD (Gyáfášová, 2003).

Jej predseda Robert Fico ale nebol žiadny politický elév. Do prostredia politického života vstúpil ešte pred rokom 1989, kedy sa stal členom KSČ. Po transformácii strany sa stal členom Strany demokratickej ľavice (SDĽ), vďaka ktorej v nasledujúcich rokoch získal politický mandát.

Robert Fico sa od počiatku prejavoval ako sólista, ktorý nemal problém kritizovať aj vlastných ľudí. Z toho dôvodu vystúpil z SDĽ a založil stranu Smer, ktorá bola definovaná ako pragmatické a neideologické hnutie (Mesežnikov, 2003, s. 33). Predstavitelia Smeru neidentifikovali stranu napravo či naľavo od ostatných politických subjektov. Strana bola od počiatku svojho pôsobenia postavená na osobe dominantnej vodcovskej charismatickej osobnosti Roberta Fica (Gyáfášová, 2003, s. 107). V roku 2001 strana prišla s koncepciou tretej cesty, ktorá sa mala stať akousi alternatívou voči existujúcim stranickým blokom. Podľa predsedu strany sa tak Smer prihlásil k modernej európskej politike. V skutočnosti však nedošlo v ideovom prúde strany k viditeľným zmenám (Mesežnikov, 2003, s. 44).

Na začiatku svojej politickej kariéry na čele strany Smer-SD bola rétorika Roberta Fica opretá o nekompromisnú kritiku vládnučich strán (Kopeček, 2001). Svoje kritické výhrady voči politickým oponentom využil počas predvolebnej kampane v roku 2002. Teda namiesto toho, aby vyzdvihol pozitíva Smeru a jeho prínos v prípade politického víťazstva, skĺzol k populistickej kritike vtedajších vládnučich strán. V tom čase patrili Vladimír Mečiar s Mikulášom Dzurindom k najmenej dôveryhodným politikom na Slovensku podľa prieskumov verejnej mienky. Bolo zámerom Roberta Fica vyťažiť z ich fiaska? Vychádzajúc z obsahovej analýzy predvolebného hesla sa domnievame, že áno.

Paradoxne Smer v predvolebnom programe nevylučoval možnú spoluprácu ako s vládnučimi, tak i opozičnými stranami. K spolupráci nakoniec došlo. „Ako sa kradlo za Mečiara, tak sa kradne za Dzurindu, oznámil Fico pred pár rokmi Slovensku (Obrázok 1). A potom spolu s prvou polovicou ním menovaných zlodejov vytvoril novú vládu“ (Hríb, 2009).

Obrázok 1

Predvolebná kampaň Smeru, 2002

Zdroj: SME.sk <https://bpvp.gulas.sme.sk/57876/smer.html>

Rétorika Roberta Fica v tomto predvolebnom období niesla známky populizmu približne v polovici jeho prejavov. V najväčšej miere sa u neho populizmus prejavoval antielitárskym apelom a stavaním sa do úlohy reprezentanta ľudu. Antielitársky apel bol namierený proti zavedenej politickej elite (konkrétne voči postave Mikuláša Dzurindu, Ivana Mikloša a Vladimíra Mečiara). Práve na ich kritiku využíval nástroje typické pre populizmus. Antielitárskemu apelu však neunikli ani ďalší tuzemskí, ba aj zahraniční politickí predstavitelia. Na vymedzenie sa voči elite používal vo svojich vyjadreniach i slabiny sociálneho systému s menšinovým puncom. Svoju pozornosť okrem iného tiež obracal aj na ďalšie témy, ktoré sú často využívané populistami – napríklad téma korupcie. V tejto dobe sa

populizmus v rétorike Roberta Fica neprejavoval konštantne, avšak s blížiacim sa termínom volieb sa frekvencia populizmu zvyšovala.

V parlamentných voľbách v roku 2002 sa Smer umiestnil až na treťom mieste. Predvolebné prieskumy proklamovali vyšší zisk. Podľa mnohých odborníkov Smer doplatil na prehnane konfrontačnú a agresívnu kampaň (Krivý, 2003, s. 62). Do Národnej rady SR sa nedostala žiadna ľavicová strana, na vzniknutú situáciu tak zareagoval Robert Fico, keď sa takmer ihneď po voľbách začal Smer profilovať ako sociálna demokracia a začal proces vyplnenia priestoru naľavo. Predseda strany vo svojich prejavoch naďalej využíval populistický dôraz, hoci v menšej miere oproti predvolebnému obdobiu. Tento fakt mohol byť zapríčinený tým, že hoci strana bola zastúpená v Národnej rade, nepatrila k elite. Strana v opozícii má viac voľnosti pre používanie populistickej rétoriky, pretože nie je vo vláde a nemusí veci implementovať (Haughton, 2006, s. 54).

Robert Fico naďalej vo svojich prejavoch útočil na vládnych predstaviteľov (zreteľný antielitársky apel), často vyskytujúcim sa prvkom bolo tiež vymedzovanie ľudu a elity. Využíval na to témy ako privatizácia a nové reformy, ktoré neboli verejnosťou prijímané kladne. Novým nástrojom populizmu, ktorý sa po voľbách začal u Roberta Fica prejavovať, bola téma ohrozenia demokracie. Peter Učeň dodáva, že strana bola v tejto dobe populistickým hnutím, ktoré ťažilo z ľavicovej neschopnosti (Učeň, 2004, s. 60). Súčasne aj impotencia pravice viesť schopný kabinet a vyvarovať sa kauzám, viedla k úspechom Smeru v nasledujúcich rokoch.

Predvolebná kampaň Smeru sa v roku 2006 zamerala na kritiku rezortu zdravotníctva, ktorý bol vo všeobecnom meradle vnímaný negatívne. Predseda strany naďalej využíval antielitársky apel, ktorý v týchto voľbách zameral aj na médiá. Podľa neho niektoré médiá spolupracujú s vládnu koalíciou a neprinášajú pravdivý obraz. Na rozdiel od prvého predvolebného obdobia možno vo väčšej miere spozorovať vymedzovanie homogénnej skupiny. Kým v roku 2002 touto skupinou bol ľud, o štyri roky neskôr sa pod touto skupinou ukrývali nízkopríjmoví občania. Pravdepodobne môžeme vidieť začiatky ochranárskeho komplexu. V tejto dobe sa taktiež začína viac objavovať potreba silného sociálneho štátu. Predseda strany tiež priznal, že ich predchádzajúca kampaň bola veľmi agresívna a vo výsledku im uškodila.

Iná taktika sa vyplatila a parlamentné voľby v roku 2006 vyhral Smer. Úspech bol zrejme ovplyvnený jasnejšou profiláciou strany a neexistenciou

ľavicových rivalov (Just, 2009, s. 164). Strana Smer navyše vo voľbách získala mimoriadne silné mocenské postavenie. Po vzniku novej vlády nastali obavy o podobu slovenskej demokracie, pretože vo vládnucej koalícii sa objavili aj strany z tretej Mečiarovej vlády. Premiér Robert Fico sa vo svojej prvej vláde zameriaval predovšetkým na problematiku zdravotníctva, ktorú prezentoval s populistickým nádychom. Svoj antielitársky postoj už nevyužíval voči svojim politickým oponentom, ale ho orientoval smerom k médiám. Aj v tejto oblasti sa staval do pozície ochrancov ľudu, keď odsudzoval nedostatočnú a nepravdivú informovanosť médií voči obyčajným občanom. V rámci tejto tematiky sa dokonca vyprofiloval ako obhajca ľudských práv. Opozičné politické subjekty pranieroval za pomoci očierňujúceho apelu, teda naďalej vo svojej rétorike používal nastolené populistické trendy z predchádzajúcich rokov.

Prvá vláda Roberta Fica je spájaná aj s posilňovaním nacionalizmu, ktorý mal za následok zhoršenie maďarsko-slovenských vzťahov, (napr. školský zákon, kauza Komárno, útok na Hedvihu Malinovú, otázka používania zemepisných názvov a pod.). Slovenský politológ Grigorij Mesežnikov dodáva, že strana bola jedným z podnecovateľov presadzovania nacionalizujúceho prúdu národných dejín Slovenska, ktorého neoddeliteľnou zložkou bol sporný koncept etnogenézy slovenského národa (Mesežnikov, 2011, s. 66). Napriek vyššie uvedeným kauzám si strana dokázala udržať vysokú podporu verejnosti. Subvenciou jej pritom bola stabilná ekonomická situácia (Gyárfášová, 2011, s. 25). Strana bola dominantná a dokázala v konfliktných situáciách mať posledné slovo (Mesežnikov, 2011, s. 66). V tomto období môžeme sledovať viditeľnú zmenu nielen v rétorike premiéra, ale aj posun v programe strany. Antielitársky apel, ktorý sa v predchádzajúcom období orientoval na politické elity, zameriaval na médiá a odbornú elitu. Napriek tomu však frekvencia populizmu v tomto období klesla, pokles je pravdepodobne vyvolaný zmenou pozície strany a tým, že bol premiér zamestnaný chodom štátu. U Roberta Fica sa objavuje potreba mocného štátu, ktorá v nasledujúcich rokoch silnie.

Ďalšie parlamentné voľby sa konali v roku 2010. Predvolebná kampaň Smeru akcentovala témy ako sociálny štát, xenofóbne otázky, negatívna kampaň voči Slovenskej demokratickej a kresťanskej únii (SDKÚ) a nacionálne otázky. Nosnou témou tejto kampane bol tiež naďalej pokračujúci spor s Maďarskom – predovšetkým potom otázka štátneho

občianstva. Smer v tejto otázke vyjadroval strach o identitu národa. Na kauze nevýhodného odpredaja emisií sa uchýlil premiér k očierňujúcej kritike SDKÚ. Očierňujúci apel sa tak opäť stal hlavným prvkom populizmu Roberta Fica. Do SDKÚ si rypol ešte v kontexte ich predvolebného sloganu, ktorý podľa jeho slov ukradli KSČM. „To sme teda dopadli, veľká pravicová strana, ktorá nás pravidelne obviňuje, že sme bolševici, aby prežila, nemá absolútne žiadny problém vykradnúť ochrannou známku chránený slogan komunistov“ (Tódová, 2010). Ako sme uviedli vyššie, Robert Fico síce počas svojho prvého vládneho obdobia kládol dôraz na silný sociálny štát a hoci v predvolebnej kampani v roku 2010 táto téma opäť rezonovala v jeho príhovoroch, nestala sa zatiaľ ťažiskovou. Hoci sú prvky populizmu viditeľné, dochádza ku klesajúcej tendencii, ktorá je zapríčinená preliatím moci.

Atmosféra po voľbách bola odlišná v porovnaní s voľbami v roku 2006, v tom čase bola ekonomická situácia stabilná a vláda tak nemusela robiť nepopulárne kroky (Bútorová a kol., 2012, s. 140 – 141). Keďže sa Smeru nepodarilo zostaviť vládu, ocitol sa opäť v opozícii, čo mu umožnilo väčšiu angažovanosť v populistickej rétorike. V centre pozornosti Roberta Fica sa ocitla premiérka Iveta Radičová, ktorú vnímal ako bábku v rukách Mikuláša Dzurindu, a na ktorú používal očierňujúci apel. Vláda mala od počiatku množstvo problémov, ktoré boli opozíciou využívané ku kritike. V príhovoroch Roberta Fica sa opäť objavuje strach o podobu demokracie. Po vypuknutí kauzy Osrblie a následnom vyslovení nedôvery vláde 12. októbra 2011, sa z rétoriky predsedu strany Smer začal vytrácať očierňujúci apel a jeho prejavy sa opäť zamerali na ľud, pričom sa staval do ochranárskej roly. Z jeho následných vyjadrení tiež vyplýva volanie po silnej a stabilnej vláde. Očierňujúci apel mizne z Ficovej rétoriky po 12. októbri a následne využíva populizmus len veľmi sporadicky.

Do predvolebnej kampane v roku 2012 zasiahlo viacero káuz, predovšetkým však kauza Gorila, ktorú Smer využil vo svojej kampani na kritiku pravicových strán. Gorilu využil Robert Fico, hoci s ňou bolo spojené aj jeho meno. Parlamentné voľby 2012 sa konali v úplne ojedinelej atmosfére. Vtedajší prezident Ivan Gašparovič mal vďaka novelizácii ústavy zvýšené právomoci vo vzťahu k vláde. V tomto období sa teda posilnila prezidentská pozícia (Horváth & Švikruha, 2013, s. 197 – 198). Výsledky volieb so sebou nepriniesli očakávania, možno jediné, a to, že prvýkrát od vzniku samostatného Slovenska bola vláda tvorená len jednou politickou

stranou – stranou Smer. V predvolebnom období sa zvýšil počet populistických výrokov Roberta Fica, ktorý bol pravdepodobne zapríčinený skutočnosťou, že sa strana ocitla v opozícii, čo jej umožnilo viac využívať populizmus. Hlavným dôvodom sa neskôr stala nejednotnosť pravicovej vlády.

Druhé obdobie Ficovej vlády sa nieslo v duchu stability. Vďaka tomu, že vláda bola jednofarebná, nedochádzalo k veľkým konfliktným situáciám. Hoci v tejto dobe Robert Fico takmer opúšťa populistickú rétoriku, predsa len je občas viditeľná. Najviac na príklade volieb do orgánov vyšších územných celkov, kedy sa banskobystričským županom stal Marian Kotleba. Neschopnosť pravicových strán postaviť adekvátneho kandidáta vyústila v situáciu, kedy bol zvolený extrémista. Robert Fico očierňoval nielen pravicu, ale aj médiá, ktoré podľa neho urobili Kotlebovi výbornú predvolebnú kampaň (Benedikovičová, 2013). Súčasne tiež odmietal niesť akúkoľvek zodpovednosť za vzniknutú situáciu. Vo vládnom období opäť klesá počet jeho populistických vyjadrení. Väčšinu jeho prejavov môžeme označiť za nepopulistické. V roku 2014 sa konali prezidentské voľby, v ktorých Robert Fico neúspešne kandidoval. Podľa Mesežnikova sa vďaka tomu Smeru nepodarilo vytvoriť mocenský monolit (Mesežnikov, 2015, s. 2).

Tretie vládnuce obdobie Roberta Fica je porovnateľné s predchádzajúcim obdobím, čo sa týka miery populizmu. Počas stupňujúcej krízy po vražde novinára Jána Kuciaka a jeho snúbenice na nátlak verejnosti nakoniec v marci 2018 odstúpil z premiérskej funkcie. Robert Fico počas svojho pôsobenia v politike využíva prvky populizmu vo svojej rétorike – predovšetkým ide o antielitársky a očierňujúci apel, ktorých miera sa v jednotlivých vládnych obdobiach líši. Kým v začiatkoch sa vymedzoval voči vládnucej elitám, okolo roku 2006 prešiel ku glorifikácii a obhajovaniu ľudu. Táto téma sa následne stala najfrekvencovanejším prvkom jeho komunikácie. V nasledujúcich obdobiach transformoval svoj záujem z ľudu na nízkopriímových občanov a staval sa do úlohy ich ochrancu. Tento obrat môžeme pripisovať k jasnejšiemu vymedzeniu sa Smeru a príklonu k sociálnej demokracii. Všetky vyššie uvedené témy sú veľmi bežnými v populistickú rétoriku. Kým v opozičných časoch jeho populistická rétorika silnie, v časoch premiérskych slabla. Ďalšími témami, ktoré Robert Fico využíva, sú nacionalizmus a s ním spojená otázka práv menšín, posledných pár rokov sa tiež tvrdo naväza do migrácie.

Populizmus v Českej republike

Česká politická scéna prežíva v posledných rokoch búrlivé obdobie. Po rokoch relatívneho pokoja a stabilizácie demokratického systému sa do oboch komôr zákonodarného zboru ČR začali dostávať novovzniknuté strany a hnutia, ktoré sa vo svojich programoch začali vymedzovať voči doterajšiemu fungovaniu českej politiky (napr. škandály vrcholných politických predstaviteľov či korupčné kauzy). Ruka v ruke s narastajúcim počtom novovzniknutých strán sa oslabovali tradičné strany. Počas parlamentných volieb v roku 2010 sa do Poslaneckej snemovne dostali dve nové strany – TOP 09 a Veci verejné. TOP 09 pritom skončilo na treťom mieste so ziskom 16,70 % za tradičnou Českou stranou sociálne demokratickou (ČSSD) a Občianskou demokratickou stranou (ODS). Veci verejné novinára Radka Johna uspeli s 10,88 % voličských hlasov a umiestnili sa tak na piatom mieste za Komunistickou stranou Čiech a Moravy (KSČM). O tri roky neskôr sa do snemovne dostali dve nové politické strany vedené známymi podnikateľmi – hnutie ANO založené Andrejom Babišom a hnutie Úsvit priamej demokracie Tomia Okamuru. Tri z týchto strán (okrem TOP 09) sú vo všeobecnej mienke vnímané ako populistické (Havlík, 2015).

Za príčinu úspechu týchto populistických zoskupení býva označovaná vážna politická kríza. Práve vzťah krízy a populizmu je téma, ktorá sa teší veľkému záujmu medzi vedeckou verejnosťou. Človek veľmi rýchlo nadobudne pocit, že kríza je všade okolo nás. Stačí si otvoriť noviny či sledovať večerné spravodajstvo, v ktorých sa píše / hovorí o ekonomickej kríze, kríze Európskej únie, kríze na Ukrajine či všeobecnej kríze viery v demokraciu (Moffitt, 2015, s. 189). Švédsky politológ Benjamin Moffitt pritom vychádza z modelu populizmu ako sprostredkovateľa krízy, teda kríza je podľa neho strategicky vhodne použitým inštrumentom pre získanie voličskej podpory. Vzťah medzi krízou a populizmom je úplne aktuálnou témou (od roku 2017 je hnutie ANO vládnuou stranou).² Na krízu sa nesmieme pozeráť len ako na fenomén, ktorý ovplyvňuje populizmus zvonku, ale aj ako na jeho neoddeliteľnú súčasť. Kríza je častokrát populistickými stranami aktívne vytváraná.

² V dňoch 8. a 9. októbra 2021 sa konali voľby do Poslaneckej snemovne Parlamentu Českej republiky, v ktorých sa hnutie ANO umiestnilo na 2. mieste za koalíciou Spolu. V súčasnosti sa rokuje o zložení kabinetu, hoci predvolebné prieskumy favorizovali Andreja Babiša a jeho víťazstvo bolo vnímané ako hotová vec, voliči ho poslali do opozície.

Korupčné kauzy tradičných strán začali upozorňovať na prerastanie biznisu s politikou a v konečnom dôsledku viedli k poklesu dôvery občanov v politické inštitúcie (Klíma, 2013). Voliči v nasledujúcich voľbách dali prednosť novým stranám, ktoré sa voči týmto kauzám vymedzovali a ponúkali zmenu k lepšiemu. Populizmus sa v Českej republike datuje do obdobia okolo roku 2010 a po ňom, kedy začali vznikať nové politické zoskupenia, ktoré sa prezentovali populistickou rétorikou. Dovtedy bolo za populistické označované Združenie pre republiku-Republikánska strana Československa (SPR-RSČ) zastúpené v Parlamente medzi rokmi 1992–1998 (nikdy však nebolo súčasťou vládnej koalície). Išlo o krajne pravicovú nacionalistickú stranu hlásiacu sa k odkazu prvorepublikovej Agrárnej strany. Predseda strany Miroslav Sládek využíval množstvo konšpiračných teórií. Programové stanovky strany tvorili témy ako etnizácia sociálnych a kriminálnych problémov, antikomunizmus, odpor voči post-materiálnym hodnotám, xenofóbia voči Rómom a migrantom, zdôrazňovanie nacionálnych atribútov v niekoľkých odvetviach a ďalšie (Mareš, 2005, s. 1596).

Na rozdiel od iných postkomunistických štátov bol český stranický systém relatívne stabilný až do volieb v roku 2010. V Poslaneckej snemovni boli v každom volebnom období zastúpené rovnaké štyri strany doplnené jednou či dvoma menšími stranami (Havlík, 2010, s. 33). Hlavné póly stranického systému tvorili ODS a ČSSD, doplnené ďalšími politickými subjektmi: KSČM a Kresťanskou a demokratickou úniou-Československej strany ľudovej (KDU-ČSL). K nim pribudli v roku 1996 Občianska demokratická aliancia (ODA) a populistická SPR-RSČ, v roku 1998 Únia slobody (US), v roku 2002 Únia Slobody-Demokratická únia (US-DEU) a v roku 2006 Strana zelených (SZ). Cez problémy, s ktorými sa jednotlivé vlády medzi rokmi 1993–2010 stretávali (pád Klausovej vlády, opozičná zmluva, kauza premiéra Stanislava Grossa, škandály s financovaním ODS a pod.), sa populistickí predstavitelia na politickej scéne vo väčšej miere neobjavili. Voľby v roku 2010 so sebou priniesli diskontinuitu voči predchádzajúcemu obdobiu, kedy uspeli dve nové strany, ktoré v čase predchádzajúcich volieb ešte vôbec neexistovali (Havlík, 2014a). Tento trend pokračoval aj v predčasných voľbách v roku 2013, počas ktorých uspelo hnutie ANO (18,65 %) a Úsvit priamej demokracie (6,88 %). Zreteľný sukces nových strán identifikoval nové vzorce voličských preferencií. Najvýznamnejšie strany predchádzajúceho obdobia sa stiahli do ústrania a nové populistické strany rozdali karty

nanovo. Novou líniou konfliktu sa tak stal boj medzi novými a starými stranami (Havlík, 2014b).

Populizmus v Českej republike vystihujú meradlá, ktoré sú typické pre väčšinu krajín, v ktorých populistí v posledných rokoch prosperujú. K týmto meradlám náleží antielitárstvo a posilňovanie priamej demokracie prostredníctvom silného vodcu (Císař & Štětka, 2016, 1). Nárast popularity populistov je zapríčinený rastúcou nerovnosťou v ekonomickej sfére (finančná kríza, nerovnosti v príjmoch a pod.). Na prvý dojem Česká republika nevyzerá ako vhodné podhubie pre populizmus, pretože vyššie uvedeným problémom nečelí do takej miery, ako iné štáty (v roku 2017 bola v ČR najnižšia nezamestnanosť v rámci krajín EÚ). Frustrácia vychádza podľa Jarábika a Učňa (2018) zo zlého stavu verejných vecí a z porovnávania so silnejšími krajinami (ako príklad uvádzajú autori Nemecko, kde je priemerná mzda o dve tretiny vyššia ako v ČR). K narastajúcemu populizmu v Českej republike určite tiež napomáha nestabilita a pád niekoľkých vlád v uplynulých 20 rokoch, rovnako ako výskyt nových korupčných káuz. Tieto javy využili populistické strany (najprv Veci verejné, ktoré kritizovali obe najväčšie strany ODS a ČSSD, následne ANO) medzi rokmi 2006–2013 na získanie moci.

Politológ Vlastimil Havlík (2015, s. 200), ktorý sa dlhodobo venuje výskumu českých politických strán s presahom k populizmu, sa vo svojich textoch snažil nájsť zhodné body troch najvýraznejších českých populistických strán. K spoločným rysom podľa neho patrí:

1. centrismus ľudu ako homogénnej skupiny, ktorá má spoločný záujem;
2. antielitárstvo alebo anti-establishment, ktorý sa prejavuje vymedzovaním voči tradičným stranám;
3. zavádzanie prvkov priamej demokracie.

Spoločným rysom českých populistov je taktiež podľa Havlíka snaha o odpolitizovanie politiky. Jeden z najslávnejších sloganov novembra 1989 znel *Nie sme ako oni*, ktorý sa ozýval po celej republike. Bol jasným signálom, že sa demonštrujúci nebudú mstiť. Práve toto heslo využili vo svojich kampaniach Veci verejné a následne aj hnutie ANO. Pod označením oni sa pritom skrývajú predstavitelia tradičných politických strán. Na rozdiel od Vecí verejných, ktoré chceli vymeniť tradičnú politiku za politiku zdravého rozumu, hnutie ANO prišlo s nápadom riadiť štát ako firmu. Tu môžeme vidieť podobnosť s bývalým prezidentom Spojených štátov Donaldom Trumpom.

Existuje teda zhodný komunikačný znak českých populistov? Císar so Štetkom uvádzajú, že za takýto jednotný komunikačný obsah môžeme považovať antielitárstvo, ktoré bolo charakteristické už pre SPR-RSC v 90. rokoch a prevzali ho aj nové strany v rokoch nasledujúcich. Podľa populistov k elitám patria tradičné politické strany, ktoré je potrebné nahradiť a tým zefektívniť štátnu správu (Císar & Štětka, 2016, s. 5). Ďalším spoločným znakom je taktiež absencia systémových riešení, respektíve riešenia zostali na úrovni nekonštruktívnej kritiky vládnucich predstaviteľov s nádejou, že výmena za schopnejších reprezentantov prinesie nádej (Havlík, 2015, s. 212). Sociológovia Ondřej Císar a Václav Štětka tiež dávajú do pozornosti vysokú popularitu populistických hnutí na sociálnych sieťach. Profily Andreja Babiša a Tomia Okamuru, dvoch najvýznamnejších populistických predstaviteľov v Českej republike, majú najväčšiu sledovanosť v rámci politických profilov krajiny. Oproti tomu dávajú predstavitelia KSČM prednosť klasickým formám komunikácie skrz stranícku tlač či verejné zhromaždenia (Císar & Štětka, 2016, s. 6). Rozdielne postupy komunikácie možno prisudzovať sociodemografickým faktorom či počítačovej gramotnosti.

Hnutie ANO

Hnutie ANO je neodmysliteľne spojené s menom súčasného českého premiéra Andreja Babiša. Až do roku 2011 nehovorilo jeho meno ľuďom veľa, hoci išlo o majiteľa najväčšieho českého chemického a potravinárskeho syndikátu v Českej republike. Väčšinu svojho života totiž nemal Andrej Babiš politické ambície, respektíve zaujímal ho peniaze a ako ich zarobiť. Po štúdiách šiel pracovať do podniku zahraničného obchodu, vstúpil do Komunistickej strany Československa (KSČ). Následne sa stal spolupracovníkom Štátnej bezpečnosti (ŠtB). Aj keď vedomú spoluprácu s ŠtB Babiš stále popiera (medzi rokmi 2012–2018 prebiehal na Slovensku súd, ktorý Babiš definitívne prehral), v archíve Ústavu pamäti národa sú uložené materiály, ktoré sú písomným dôkazom kooperácie českého premiéra s ŠtB (Pergler, 2021). Navyše pred novembrom 1989 patrila Andrej Babiš k elite a disponoval možnosťami, o ktorých sa väčšinovému obyvateľstvu ani nesnívalo. Udržať si tak prednostné postavenie v socialistickom Československu v praxi znamenalo naučiť sa zákulisným ťahom (Tabery, 2017, s. 230). Po páde režimu a začiatkom nultých rokov, kedy sa jeho firma rozrástla, sa stal jedným z najbohatších ľudí v Českej republike. Počas svojho podnikania si vytváral sieť kontaktov a známostí,

vďaka ktorým žal úspechy (napríklad počas privatizácie chemičiek a pod.). Andrej Babiš svoj biznis rozširoval za pomoci svojich politických spoločníkov. Až do roku 2011 nenaznačoval Andrej Babiš politické ambície.

Do politiky nepôjdu. Nemám pro to předpoklady, jsem diskvalifikovaný. Jsem původem Slovák, ale cítím se taky být Čechem, mám české občanství a českou manželku! Jsem bývalý člen KSČ, bývalý pracovník podniku zahraničního obchodu. Jsem takový prospěchář starého režimu, který do strany vlezl, aby mohl cestovat do zahraničí, nejsem ani historicky morální ideál. Když jste stará struktura, tak jste diskvalifikovaný ... Nevěřím už na vznik nové strany, která by postavila existenci na boji proti korupci a vyhrála ve volbách – tohle dokonale zdiskreditovali Věci veřejné a voliči na to podruhé neskočí. Věřím ale na nějaké nové občanské fórum, na občanskou iniciativu budovanou zdola. (Kubátová, 2011)

Na jeseň 2011 sa začal objavovať v médiách a práve v tomto čase prehodnotil svoju účasť v politike. Počas svojich vystúpení kritizoval korupciu, ktorá prerástla verejnou správou. Na svoje mediálne výstupy dostal množstvo pozitívnych ohlasov. Kritika korupcie vo verejnej správe sa potom stala základom výzvy novovzniknutého hnutia ANO 2011. Už táto prvá výzva má populistický charakter, Babiš v nej dáva najavo, že je jedným z obyčajných ľudí, kritizuje porevolučný vývoj, korupciu a rozkrádanie štátneho majetku.

Vážení spoluobčané, jmenuji se Andrej Babiš. V Česku zaměstnávám ve svých firmách tisíce lidí, platím stovky milionů korun na daních a jsem naštvaný stejně jako vy. Naštvaný proto, že politici naši zemi od revoluce nejenže neumějí řídit, ale přihlížejí jejímu rozkrádání. Jsem naštvaný, že žijeme v nefunkčním státě. Veřejně jsem řekl to, co si většina z vás myslí, ale bojí se to říct nahlas. Někteří mě varují, že dělám chybu, když ostrou kritiku říkám veřejně. Prý se stejně nic nezmění. (Babiš, 2011)

Súčasne v texte apeluje na ľud, aby sa zapojil do jeho iniciatívy ANO 2011, ktorej cieľom je uspieť v nasledujúcich parlamentných voľbách v roku 2014. Ako politické hnutie bolo ANO 2011 registrované v máji 2012, necelý rok potom bolo premenované na ANO.

Kauza Nagyová viedla k bezprecedentnej politickej kríze, ktorá po krátkej dobe vygradovala demisiou premiéra Petra Nečasa, pádom vlády a

predčasnými voľbami, v ktorých kandidovalo hnutie ANO. Výsledkom kampane, za ktorou stál volebný tím zložený z profesionálov (Šíma & Králiková, 2014, s. 149), bol úspech, ktorý sa odzrkadlil v 47 poslaneckých kreslách (Volby.cz, 2013). Heslami kampane bolo *Nie sme ako politici. Makáme.* (Obrázok 2) alebo *Sme schopný národ. Len nás riadia nemehlá.*

Obrázok 2

Billboard hnutia ANO v predvolebnej kampani v roku 2013

Zdroj: Hospodárske noviny. Autor fotografie: René Volfika. <https://archiv.hn.cz/c1-66162470-jak-prodat-znacku-andrej-babis-heslo-hnuti-o-tom-ze-bude-lip-vzeslo-z-filmu-o-diktatorovi-pinochetovi>

Uvedené heslá kampane sa vyznačujú populistickým štýlom komunikácie, pretože útočili na vládnucich politikov a zároveň sa predstavitelia ANO stavali do pozície zástupcov ľudu. Súčasne sa na hárkoch kandidátov objavilo množstvo známych mien a podporu hnutiu vyslovovali populárne osobnosti zo šoubiznisu (Šíma & Králiková, 2014, 153), čo prinieslo vyššiu kredibilitu novovzniknutému politickému zoskupeniu. Počas kampane Babiš hovoril o rovnakých témach ako kedysi Miloš Zeman. „Zatímco Miloš Zeman je fenomén 20. století, Andrej Babiš je fenoménem jednadvacátého“ (Tabery, 2017, s. 229). Českú republiku prirovnal Andrej Babiš k Palermu a ponovembrový vývoj označil za tragický.

Na základe jeho prvej predvolebnej kampane môžeme vidieť, že Andrej Babiš od začiatku využíval všetky zákonitosti, ktoré sú typické pre populistov. Sám o sebe hovoril ako o zástupcovi väčšiny, snažil sa zdiskreditovať vládnu triedu poukazovaním na chyby, ktorých sa dopustila, a počas svojho pôsobenia v politike vyvolával množstvo kríz.

Podľa Benjamin Moffitta (2015, s. 195) by sme mali na krízu nazerať ako na vnútornú záležitosť populizmu. V jeho vnímaní je kríza vnútorným znakom populizmu, pretože samotní populisti ju aktívne vytvárajú a udržiujú. Kríza ako rétorický inštrument populistom poskytuje efektívny spôsob artikulácie diferenciáciou medzi ľuďom a elitou. Poňatie vzťahu medzi krízou a populizmom Benjamin Moffitt prezentuje modelom populizmu ako sprostredkovateľa krízy. Tento model sa vyznačuje šiestimi krokmi:

1. označenie zlyhania – v prípade Andreja Babiša ide o jeseň 2011, kedy poukazuje na korupciu;
2. povýšenie zlyhania na krízu – následne vystupuje v médiách a zakladá hnutie ANO 2011;
3. koncipovanie vinníkov krízy – na svojich webových stránkach Andrej Babiš uvádza, že do politiky vstúpil z donútenia, pretože sa už nemohol pozerať na vládnu elitu, vinníkom krízy sú podľa ANO ľudia, ktorí využívajú neefektívne pravidlá štátnej správy – sú to nielen politickí oponenti, ale aj podnikatelia (často označovaní ako krstní rodičia), ktorí sa skrývajú v pozadí;
4. propagácia krízy prostredníctvom médií – už v roku 2013 Andrej Babiš kúpil vydavateľstvo *MAFRA*, ktoré vydáva preslávené denníky *MF Dnes* a *Lidové noviny* a vysiela obľúbenú rozhlasovú stanicu *Impuls*;
5. predloženie jednoduchých riešení – predvolebné kampane hnutia ANO;
6. pokračovanie v propagácii krízy – prejavov krízy je podľa hnutia ANO veľa (ekonomické, v zlej podnikateľskej klíme, sociálne, neefektívne a nefunkčné) (Moffitt, 2015, 198).

Po komunálnych voľbách v roku 2018, kedy Andrej Babiš vyhlásil, že ANO robí politiku pre všetkých, a tým sa otvorilo pravoľavé smerovanie strany, naplnilo hnutie ANO definičný atribút populizmu podľa nemeckého politológa Jana-Wernera Müllera, podľa ktorého sa populisti vnímajú ako zástupcovia kolektívneho dobra a tradičné politické strany reprezentujú záujmy len určitých skupín (Müller, 2017, s. 25 – 31).

S postavou Andreja Babiša je spojené množstvo káuz, ktoré nesú známky populizmu, avšak ich rozbor by bol na vydanie samostatnej monografie.

Zhrnutie

Životné osudy Andreja Babiša a Roberta Fica sa v mnohom až príliš podobajú. Obaja vstúpili do politického života ešte za minulého režimu. Ich spoločenské postavenie pred novembrom 1989 bolo prominentné. Obaja páni sú veľmi ctižiadostiví. Po založení svojich strán sa vymedzovali voči tradičným politickým stranám. Smer-SD aj hnutie ANO sa odmietajú vymedzovať voči ostatným politickým subjektom. Obe strany sa profilujú na základe charizmatického silného vodcu. Kým Robert Fico zažil výslnie aj pády a jeho rétorika sa tomu prispôbovala (v opozičných časoch populizmus v jeho výrokoch stúpil), Andrej Babiš sa zatiaľ v opozícii neocitol. Odlišnou črtou ich politiky je vzťah k EÚ.

Ako v Českej republike, tak na Slovensku je v posledných rokoch populizmus na výslni. Úspešnosť nárastu populistických oslovení súvisí s vyčerpaním liberálnych hodnôt a elit, ktorých potenciál bol oslabený náročnou transformáciou a snahou o integráciu EÚ. Na Slovensku populizmus prišiel v čase hospodárskeho blahobytu, teda tento úspech je dôkazom, že ani prosperita nie je zárukou imunity voči populistickej rétorike. Jednoznačne sa nedá povedať, že by česká a slovenská verejnosť bola viac populistická než verejnosť ostatných krajín. Názory obyvateľov sú ovplyvnené historicko-kultúrnym dedičstvom, aktuálnou politickou súťažou či štrukturálnym štiepením.

V roku 2019 sme si pripomínali 30 rokov od pádu východného bloku. Demokracia vyhrala! Naozaj? Slovenský herec a spoluzakladateľ občianskeho politického hnutia *Verejnosť proti násiliu* Milan Kňažko počas jednej z diskusií k výročiu povedal demokracia je krehká, a ak ju nebudeme denne chrániť je v nebezpečenstve (Rozsypal, 2019). V dnešnej dobe je liberálna demokracia skutočne ohrozená. Demokracia nemôže fungovať bez verejného priestoru, bez podpory a záujmu občanov.

3. KAPITOLA

POPULISTICKÉ POSTOJE NA SLOVENSKU

Ako bolo uvedené v predchádzajúcich kapitolách, populizmus na Slovensku nie je ničím novým. Rovnako podľa štúdie zahraničných ekonómov (Funke a kol., 2021), ktorá sa týkala aj Slovenska, sa populizmus vo svete posledných 100 rokov cyklicky dostáva do popredia, pričom populisti sú zvolení s väčšou pravdepodobnosťou tam, kde už populisti boli vo vláde. Pre Slovensko boli v danej štúdii identifikovaní ako populisti Vladimír Mečiar (HZDS) a Robert Fico (Smer-SD). Po voľbách do národnej rady SR vo februári 2020 (Voľby, 2020), stranu Smer-SD porazilo protikorupčné hnutie OĽaNO, ktoré sa taktiež označuje ako populistické. Volebné správanie Slovákov tak potvrdzuje výsledky zmienenej štúdie, a teda že aj na Slovensku sa do vlády opakovane dostávajú populisti. Otázkou teda ostáva, prečo je tomu tak.

Napriek tomu, že populizmus nie je novým pojmom, posledné dve dekády sa slová populizmus či populista stále častejšie objavujú vo verejnej, mediálnej i politickej diskusii. Termín *populista* sa v takejto diskusii používa skôr pejoratívne, na označenie politikov, ktorí prezentujú jednoduché (často ekonomicky nevýhodné) riešenia na problémy, ktoré najviac trápia bežných ľudí, pričom využívajú emócie, najmä hnev či strach, na mobilizáciu svojich voličov. Takéto vysvetlenie populizmu ale nie je komplexné. Populizmus sa v sociálnych vedách označuje ako ideológia s obmedzeným definičným základom (Mudde, 2004), politický diskurz (Laclau, 2005) alebo politická stratégia (Weyland, 2001), ktoré zdieľajú minimálne dve základné charakteristiky, a to rozdelenie spoločnosti len na (morálne čistý) ľud a (skorumpovanú) elitu, ktoré sú v opozícii voči sebe (tzv. Manichejské videnie sveta); a zdôrazňovanie potreby a snahy o dosiahnutie politickej suverenity ľudí, respektíve ich centrizmu, teda záujmy bežných ľudí, nie elity, by mali byť centrálné.

V tejto kapitole sa už nebudeme venovať populistickým politikom. Zameriame sa na obyvateľov Slovenska a ich postoje a charakteristiky, ktoré sú vo vzťahu k populistickým postojom a podpore populistických strán. Vychádzame z dát Európskej sociálnej sondy (ESS), konkrétne z dát najnovšie dostupného deviateho kola, ktorého zber prebiehal v roku 2018. Tie nám ponúkajú možnosť, aspoň čiastočne, hľadať odpoveď na našu hlavnú otázku: *Do akej miery možno u Slovákov predpokladať populistické*

postoje? Odpoveď budeme získavať prostredníctvom analýz charakteristík, ktoré súvisia s dvomi subškálami populistických postojov:

1. úrovňou politickej dôvery na Slovensku, ktorá súvisí s antielitárskymi postojmi;
2. úrovňou vnímanej externej politickej účinnosti na Slovensku, ktorá súvisí s antielitárskymi postojmi a taktiež s centrizmom ľudí, teda zameraním politických rozhodnutí na ľudí.

A taktiež sa pozrieme na to, kto na Slovensku volil populistov a aké presvedčenia a postoje majú spoločné, prípadne v čom sa líšia medzi sebou a v porovnaní so skupinou nevoličov.

Populistické postoje a postoje s nimi súvisiace

Silnejúca podpora populistických strán naprieč Európou v posledných rokoch viedla viacerých autorov k skúmaniu otázky, či voliči nezdediajú nejaké atribúty, ktoré zachytávajú zložky populizmu bez ohľadu na pravicový alebo ľavicový variant (napr. Akkermanová a kol., 2017; Rooduijn, 2018). S voľbou populistických strán sa často dávajú do súvisu tri skupiny postojov: politická dôvera, externá politická účinnosť a novšie aj populistické postoje (Akkermanová a kol., 2014; Castanho Silva a kol., 2019; Geurkink a kol., 2020; Hawkins a kol., 2012; Rooduijn, 2019).

Populistické postoje, v súlade s definíciou populizmu, tvoria minimálne dve subdimenzie: centrismus resp. zameranie na ľudí a antielitárstvo. Centrismus odráža dôležitosť toho, aby bežní ľudia boli v centre pozornosti politikov a aby na základe ich potrieb boli prijímané aj politické rozhodnutia. Ľud má byť jediným legitímnym zdrojom politickej moci, a preto je cieľom dosiahnuť suverenitu ľudí (Mudde, 2004). Antielitárstvo odráža postoje voči elitám, zväčša politickým, ale môže ísť aj o podnikateľov či intelektuálov. Vychádza z existencie dichotómie medzi čestnými ľuďmi a skorumpovanou elitou, teda elita je vnímaná negatívne a ľud pozitívne. Cieľom je porazenie elít, ktoré sú vykresľované populistami ako zodpovedné za stav krajiny či problémy ľudu. Zároveň sa populizmus spája s kritikou demokratických inštitúcií, ktoré sú vnímané ako sledujúce záujmy elít a brániace vyjadreniu politickej moci ľuďom (Mudde, 2004). Niektorí autori pridávajú k subškálam populistických postojov aj antipluralizmus (Mudde, 2004; Hawkins a kol., 2012), teda odmietanie diverzity v spoločnosti. Ide napríklad o vylúčenie na základe národnosti, ktoré je zamieňané s nacionalizmom a v skutočnosti netvorí kľúčovú zložku

populistických postojov, no je príznačný pre pravicový či národný populizmus. V prípade národného populizmu sú okrem politických či ekonomických elít, negatívne vnímané aj kultúrne skupiny, napríklad etnické menšiny či migranti, takže cieľom je v tomto prípade nielen poraziť politické elity, ale aj zabrániť migrácii a miešaniu kultúr. Národný populizmus v čase Mečiarovej éry bol príznačný napríklad silnou protimaďarskou rétorikou (Stanley, 2011), v čase Ficovej vlády, respektíve po roku 2015 bola príznačná sekuritizácia a odmietanie migrácie (Androvičová, 2015). Predpokladá sa, že čím vyššie skóre v populistických postojoch respondent dosiahne, tým väčšia je pravdepodobnosť voľby populistických strán.

V prípade politickej dôvery sa predpokladá, že ľudia, ktorí nedôverujú politikom, budú s väčšou pravdepodobnosťou voliť populistické strany (Rooduijn, 2018). Pri vysvetlení volebného správania môže byť nízka politická dôvera prejavom protestu proti aktuálnej vláde (Rooduijn, 2018). To zapadá do dimenzie antielitárstva, teda opozície voči skorumpovanej elite. Samotná dôvera sa síce prekrýva s postojom voči elitám, ale neodráža druhý kľúčový aspekt populizmu, teda zameranie na ľudí a ich vôľu. Politická dôvera sa síce používa vo výskume volebného správania v zahraničí (napr. Akkermanová a kol., 2017; Rooduijn, 2018), no výsledky nie sú konzistentné a taktiež politická dôvera samotná neumožňuje vysvetliť podporu populistických strán konzistentne naprieč krajinami a časom (Rooduijn, 2018).

Externá politická účinnosť odráža presvedčenie ľudí, že politický systém je pre nich otvorený, a teda človek môže vplývať na politické procesy a politické inštitúcie budú na tieto podnety reagovať (Craig, 1979 in Geurkink a kol., 2020). Pri externej politickej účinnosti sa predpokladá, že čím je politický systém vnímaný viac ako uzavretý, tým s väčšou pravdepodobnosťou bude človek voliť populistické strany, pretože politici sa nezaujímajú o to, čo ľudia chcú. Tento konštrukt môže byť zaradený taktiež pod dimenziu antielitárstva, ale čiastočne aj pod dimenziu centrizmu, teda zamerania na ľudí. Pri vysvetlení volebného správania v zahraničí nie je ani táto premenná stabilná a produkuje rozdielne výsledky (Rooduijn a kol., 2016; Van Hauwaert & Van Kessel, 2018).

Niekoľko štúdií (Geurkink a kol., 2020; Rooduijn, 2019) sa venovalo tomu, či populistické postoje nie sú ten istý konštrukt ako politická dôvera či externá politická účinnosť, no v novom šate. V štúdii Geurkink a kol.

(2020) autori potvrdili, že tieto tri skupiny postojov súvisia nielen medzi sebou, ale aj s volebným správaním Holanďanov. Schopnosť týchto troch skupín postojov predikovať volebné správanie pre populistické strany a nevoličov sa líšila, pričom len populistické postoje vysvetľovali volebné preferencie pre populistické ľavicové i pravicové strany, nemali však význam pre predikciu nevoličov. To potvrdzuje opodstatnenosť existencie a samostatného skúmania populistických postojov, ktoré by aj na Slovensku mohli pomôcť zodpovedať otázku, prečo si ľudia opakovane volia populistické strany.

Metóda

Dáta ESS síce neobsahujú položky, ktoré by priamo skúmali populistické postoje, no obsahujú položky, ktoré merajú inštitucionálnu dôveru a externú politickú účinnosť a čiastočne sa prekrývajú s tým, čo chápeme pod dvomi subdimenziami populizmu – antielitárstvom a zameraním na ľudí (centrizmom). U oboch skupín postojov avšak absentujú charakteristiky, ktoré by ich umožnili identifikovať ako adekvátne vyjadrenie populistických postojov, a to je existencia diverzity medzi ľuďmi a elitou a dôležitosť centrizmu ľudí (Geurkink a kol., 2020).

Politickú dôveru, ktorá súvisí s antielitárskymi postojmi, pri ďalších prezentovaných analýzach z dát ESS tvoria tri položky *Do akej miery vy osobne dôverujete každej z uvedených inštitúcií: 1. vláda, 2. politici, 3. politické strany*, ktoré respondenti hodnotili na škále, v ktorej 0 = nedôverujem, 10 = dôverujem. Položky boli preškálované na 1 = nedôverujem až 5 = dôverujem. Skóre pre respondentov bolo vypočítané zo súčtu odpovedí pre tieto tri položky, vydelené počtom položiek. Cronbachova alfa pre škálu = 0,93.

Externú politickú účinnosť, ktorá čiastočne vyjadruje antielitárske postoje i obhajobu suverenity ľudí pri ďalších prezentovaných analýzach z dát ESS tvoria štyri položky, ktoré respondenti hodnotili na škále, v ktorej 1 = vôbec nie, 5 = úplne áno. Vyššie skóre znamená, že politický systém je otvorený, nižšie skóre, že systém je pre ľudí uzavretý. Skóre pre respondentov bolo vypočítané zo súčtu odpovedí na tieto položky, vydelené počtom položiek. Cronbachova alfa pre škálu = 0,71.

1. *Politický systém dovoľuje ľuďom mať vplyv na politiku.*
2. *Politický systém dovoľuje ľuďom hovoriť do toho, čo vláda robí.*

3. *Politický systém zaručuje každému rovnakú šancu participovať na politike.*
4. *Vláda berie do úvahy záujmy všetkých ľudí.*

Volebné správanie bolo v dotazníku ESS zisťované cez minulé správanie položkou: *V dnešnej dobe niektorí ľudia z rozličných dôvodov nejdú voliť. Boli ste voliť v posledných slovenských parlamentných voľbách v marci 2016?* Respondenti mali na výber odpoveď Áno, Nie alebo Nebol som oprávnený voliť. V nadväzujúcej otázke *Ktorú stranu ste volili v daných voľbách?* mali respondenti vybrať jednu z možností – OĽaNO, SNS, Smer-SD, Most-Híd, ĽSNS, SaS, Sieť, Sme rodina alebo mohli doplniť inú stranu.

Sociodemografické a ekonomické charakteristiky

Zisťovaný bol rod (muži, ženy) respondentov. Vek bol preškálovaný do vekových skupín: 15–30, 31–40, 41–50, 51–60, 61–70, 71<. Úroveň najvyššieho dosiahnutého vzdelania bola preškálovaná do štyroch úrovní: základné vzdelanie, stredoškolské vzdelanie bez maturity, stredoškolské vzdelanie s maturitou a vysokoškolské vzdelanie (1., 2., 3. stupňa). Veľkosť bydliska bola preškálovaná do troch úrovní: veľkomesto a predmestie veľkého mesta, mesto a malé mesto, vidiek. Zamestnanecký status tvorili kategórie: platená práca, vo vzdelávaní, nezamestnaný, trvale chorý alebo postihnutý, na dôchodku, starostlivosť o domácnosť, deti, člena rodiny. Rodinný status mal štyri možnosti: v manželskom zväzku, rozvedený, ovdovený, slobodný. Subjektívny príjem bol meraný položkou: *Ktorý z popisov na tejto karte najlepšie vystihuje váš názor na príjem vašej domácnosti v tomto období?* s odpoveďovou škálou:

1. Pohodlne vyžijeme zo súčasného príjmu
2. Zvládame to so súčasným príjmom
3. Máme to ťažké so súčasným príjmom
4. Máme to veľmi ťažké so súčasným príjmom

Ďalšie premenné

Vnímaná spravodlivosť bola meraná štyrmi položkami na škále, v ktorej 1 = rozhodne súhlasím, 5 = rozhodne nesúhlasím.

1. *Spoločnosť je spravodlivá, keď príjmy a bohatstvo sú rovnomerne rozdelené medzi všetkými ľuďmi.*
2. *Spoločnosť je spravodlivá, keď tvrdo pracujúci ľudia zarábajú viac ako ostatní.*

3. *Spoločnosť je spravodlivá, keď sa stará o chudobných a o tých v núdzi bez ohľadu na to, čo oni vracajú spoločnosti.*
4. *Spoločnosť je spravodlivá, keď ľudia z rodín s vysokým sociálnym statusom si užívajú privilégia, ktoré v živote majú.*

Spokojnosť bola meraná štyrmi položkami na škále, v ktorej 0 = mimoriadne nespokojný, 10 = mimoriadne spokojný.

1. *Berúc do úvahy všetky okolnosti, ako ste v tomto období celkovo spokojný/á so svojim životom?*
2. *Ako ste celkovo spokojný/á so súčasným stavom ekonomiky na Slovensku?*
3. *Keď sa zamyslíte nad slovenskou vládou, ako ste spokojný/á s jej prácou?*
4. *A celkovo, ako ste spokojný/á s tým, ako funguje demokracia na Slovensku?*

Politické postoje boli merané štyrmi položkami:

1. *Ako veľmi sa zaujímate o politiku?* Meraná na škále 1 = veľmi sa zaujímam, 4 = vôbec sa nezaujímam;
2. *V politike ľudia občas hovoria o "ľavici" a "pravici". Použitím tejto karty povedzte, kde by ste sa zaradili na tejto škále, kde 0 znamená ľavica a 10 znamená pravica?*
3. *Nakoľko schopný/á ste zastávať aktívnu rolu v skupine zaoberajúcej sa politickými záležitosťami?* Meraná na škále 1 = vôbec nie, 4 = úplne áno.
4. *A nakoľko ste presvedčený/á o svojej schopnosti pôsobiť v politike?*

Meraná na škále 1 = vôbec nie, 4 = úplne áno.

Postoje k migrácii boli merané tromi položkami na škále 0 = Zlé pre ekonomiku/kultúrny život je ohrozovaný/žije sa horšie, 10 = Dobré pre ekonomiku/kultúrny život je obohacovaný/žije sa lepšie.

1. *Povedali by ste, že je vo všeobecnosti zlé alebo dobré pre slovenskú ekonomiku, keď tu prichádzajú žiť ľudia z iných krajín?*
2. *Povedali by ste, že kultúrny život na Slovensku je vo všeobecnosti ohrozovaný alebo obohacovaný ľuďmi, ktorí sem prídu žiť z iných krajín?*
3. *Žije sa na Slovensku horšie alebo lepšie preto, že sem prichádzajú ľudia z iných krajín?*

Postoje k Európe a Slovensku boli merané tromi položkami:

1. Ako veľmi Vy osobne dôverujete Európskemu parlamentu? respondenti hodnotili na 11 bodovej škále, v ktorej 0 = nedôverujem, 10 = dôverujem.
2. A ako citovo pripútaný/á sa cítite byť ku Európe?
3. Ako citovo pripútaný/á sa cítite byť ku Slovensku?

Respondenti hodnotili na škále 0 = vôbec nie citovo pripútaný, 10 = veľmi citovo pripútaný.

Dáta boli vážené pomocou *Analysis weight*, ktoré odporúča ESS (Kaminska, 2020).

Vzorka

Pre lepšiu predstavu, kto boli respondenti v 9. kole ESS popisujeme zloženie vzorky s ohľadom na niekoľko ukazovateľov, ktoré zároveň vyjadrujú aktuálnu (pre rok 2018) klímu v krajine a dotvárajú obraz o výsledkoch hlavných analýz. Vzorka ESS je reprezentatívna a tvoria ju respondenti nad 15 rokov nezávisle na ich národnosti, občianstve alebo jazyku. Výber respondentov je založený na 4-stupňovom stratifikovanom pravdepodobnostnom dizajne (Fedáková & Kentoš, 2020). Viac informácií o metódach použitých v projekte je dostupných na oficiálnej stránke ESS.¹

Sociodemografické a socioekonomické charakteristiky

Vzorku 9. kola ESS pre Slovensko tvorí 1083 respondentov, z toho 47,9 % mužov a 52,1 % žien. Slovenské občianstvo má 99,8 % respondentov. 5,5 % respondentov patrí k niektorej etnickej minorite v krajine. Priemerný vek respondentov je 46,93 rokov (SD = 18,07), najmladší respondent má 16 rokov, najstarší 90 rokov. Podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania tvoria vzorku respondenti s ukončenou základnou školou (14,4 %), strednou školou bez maturity (22,9 %), strednou školou s maturitou (44,9 %) a vysokou školou (17,9 %). 30 % respondentov žije vo veľkom meste alebo na predmestí veľkého mesta, 22,4 % žije v malom meste a 47,5 % žije na vidieku. 54,7 % respondentov žije v manželskom zväzku, 29,8 % je slobodných, 6,1 % respondentov je rozvedených a 9,4 % respondentov ovdovených. Podľa zamestnaneckého statusu, 53,2 % respondentov má platenú prácu, 6,7 % respondentov je vo vzdelávaní, 4,9 % respondentov je nezamestnaných, 1,2 % respondentov je dlhodobo chorých alebo postihnutých, 25,5 % je na dôchodku, 6,3 % sa stará o domácnosť, deti

¹ www.europeansocialsurvey.org

alebo člena rodiny. Podľa subjektívneho hodnotenia príjmu domácnosti 18,3 % respondentov pohodlne vyžije zo súčasného príjmu, 52,1 % to zvláda so súčasným príjmom, 24,6 % to má ťažké so súčasným príjmom a 5 % to má veľmi ťažké so súčasným príjmom.

Politické otázky

V otázkach záujmu o politiku, odpovedalo 63,7 % respondentov, že sa o politiku zaujíma málo alebo vôbec, 36,3 % respondentov sa veľmi alebo celkom zaujíma. Väčšina respondentov vníma samých seba ako málo alebo vôbec schopných zastávať aktívnu rolu v politickej skupine (75,7 %), 21 % sa považuje za celkom schopných a 3,3 % za veľmi alebo úplne schopných. Podobne až 87,1 % respondentov sa necíti vôbec alebo málo sebavedomo, čo sa týka vlastných schopností participovať v politike, 10 % sa cíti celkom sebavedomo a len 2,2 % sa cíti veľmi alebo úplne sebavedomo. V prípade účasti v posledných parlamentných voľbách (2016), 63,8 % respondentov bolo voliť, 29,7 % nebolo voliť a 6,5 % v tom čase nebolo oprávnených voliť. V rámci politického spektra sa 22 % respondentov identifikovalo s politickou ľavicou, 49,4 % respondentov samo seba umiestnilo do stredú škály a 28,5 % sa identifikovalo s politickou pravitou.

Spokojnosť respondentov

V otázkach spokojnosti so súčasným stavom ekonomiky bola tretina respondentov skôr alebo úplne nespokojná, 45,3 % bolo v strede odpovedovej škály a 23,7 % respondentov bolo skôr alebo úplne spokojných. S činnosťou vlády bolo 44,6 % respondentov veľmi alebo skôr nespokojných, 38,8 % bolo v strede odpovedovej škály a 16,6 % bolo skôr alebo veľmi spokojných. S fungovaním demokracie na Slovensku bolo 35,9 % respondentov skôr alebo úplne nespokojných, 44,3 % respondentov bolo v strede odpovedovej škály a 19,8 % respondentov bolo skôr alebo úplne spokojných. O čosi pozitívnejšie hodnotia respondenti svoju spokojnosť so životom ako celkom. Len 11,5 % respondentov je úplne alebo skôr nespokojných, 36,7 % respondentov bolo v strede odpovedovej škály a 51,8 % respondentov bolo skôr alebo veľmi spokojných.

Vnímaná spravodlivosť

Podľa hodnôt v Tabuľke 1, viac ako polovica respondentov vo vzorke považuje za spravodlivé, keď je v spoločnosti zaistená príjmová rovnosť pre všetkých a štát sa stará o chudobných a tých v núdzi. Z toho vyplýva silná

podpora sociálneho štátu vo vzorke. Podľa 73 % respondentov by ťažko pracujúci mali zarábať viac ako ostatní.

Tabuľka 1

Frekvencie respondentov podľa odpovedí na otázky vnímanej spravodlivosti v krajine (%)

Spoločnosť je spravodlivá...	Úplne súhlasím, Súhlasím	Ani súhlasím, ani nesúhlasím	Vôbec nesúhlasím, Nesúhlasím
...keď príjmy a bohatstvo sú rovnomerne rozdelené medzi všetkých ľudí.	56,9	22	21,2
...keď tvrdo pracujúci ľudia zarábajú viac ako ostatní.	73	16	10,9
...keď sa štát stará o chudobných a o tých v núdzi bez ohľadu na to, čo oni spoločnosti vracajú.	53,6	27,4	19
...keď ľudia z rodín s vysokým sociálnym statusom si užívajú privilégia, ktoré v živote majú.	30	34,2	35,8

Poznámky: zdroj ESS 9 (2018); vlastné spracovanie

Postoje k Európe a Slovensku

Respondenti vo vzorke sa cítia byť viac citovo pripútaní ku Slovensku ($M = 7,65$, $SD = 2,37$ z 10 bodov) ako ku Európe ($M = 6,51$, $SD = 2,46$ z 10 bodov). 30 % respondentov si v prípade pripútania ku krajine zvolilo najvyššiu možnosť 10. Až 74,5 % respondentov odpovedalo v rozmedzí bodov 7 – 10 (silné pripútanie), v prípade pripútania k Európe to bolo 53,9 % respondentov. Dôvera v Európsky parlament je, podobne ako v prípade dôvery k národným inštitúciám, skôr nízka ($M = 4,54$, $SD = 2,80$ z 10 bodov).

Postoje k migrácii

Odpovede respondentov sme kvôli prehľadnosti zlúčili z 11 bodovej škály do troch skupín. Podľa frekvenčnej analýzy (Tabuľka 2) vníma skoro polovica respondentov negatívne dôsledky príchodu ľudí na Slovensko na ekonomiku Slovenska a na kultúrny život, ktorý je tým podľa nich

ochudobnený. Veľká časť respondentov odpovedala v strede škály a len do 16,9 % respondentov vníma pozitívne dôsledky migrácie.

Tabuľka 2

Postoje k migrácii na Slovensku (%)

	Zlé pre ekonomiku/kultúru/ žije sa horšie	Stred	Dobré pre ekonomiku/kultúru/ žije sa lepšie
Vplyv na ekonomiku	46,3	38,5	15,2
Vplyv na kultúru	45,4	37,7	16,9
Žije sa lepšie/ horšie	38,4	49,4	12,3

Poznámky: zdroj ESS 9 (2018); vlastné spracovanie

Výsledky

A) Aká je úroveň politickej dôvery na Slovensku?

Muži aj ženy sú na tom s politickou dôverou podobne ($t(448) = 0,559$, $p = 0,576$), pričom priemerná hodnota dosahovala hodnotu 2,36 ($SD = 1,14$) z 5. Keďže ich získané priemerné skóre sa nachádza v prvej polovici odpovedovej škály, možno hovoriť, že aj muži aj ženy boli bližšie k miernej politickej nedôvere.

Rozdiely neboli zistené pre vekové skupiny ($F(5) = 0,474$), pričom priemerné skóre politickej dôvery pre vekové skupiny bolo v rozsahu od 2,26 ($SD = 1,12$) pre vekovú skupinu 41 – 50 rokov až do 2,56 ($SD = 1,20$) pre najmladšiu vekovú skupinu 15 – 30 rokov, čo ale stále značí miernu nedôveru.

Rozdiely medzi respondentmi na základe vzdelania neboli potvrdené ($F(3) = 1,991$, $p = 0,115$), pričom priemerné skóre sa pohybovalo od 2,25 ($SD = 1,15$) po 2,62 ($SD = 1,19$), čo zodpovedá miernej nedôvere.

Rozdiely v politickej dôvere medzi respondentmi v závislosti od veľkosti bydliska boli potvrdené ($F(2) = 3,995$, $p = 0,019$), pričom rozdiel bol potvrdený pre respondentov zo stredných a malých miest ($M = 2,66$, $SD = 1,20$) v porovnaní s vidiekom ($M = 2,26$, $SD = 1,08$), čo znamená, že

respondenti z malých miest viac dôverujú politikom, politickým stranám a vláde ako ľudia na vidieku, pričom veľkosť týchto rozdielov je nízka ($d = 0,35$) a skóre oboch skupín sa pohybuje na úrovni miernej nedôvery.

Úroveň politickej dôvery sa môže líšiť naprieč krajinami Slovenska. Ako možno vidieť v Tabuľke 3, najvyššie priemerné skóre pre dôveru je v Trenčianskom kraji, najnižšie v Košickom kraji, i keď tieto rozdiely nie sú štatisticky významné ($p = 0,117$). Taktiež priemerná hodnota pre všetky kraje sa pohybuje v časti škály, ktorá zodpovedá skôr miernej nedôvere ($M = 2,17$ ($SD = 1$) až $M = 2,80$ ($SD = 1,2$) z možných 5 bodov).

Tabuľka 3

Úroveň politickej dôvery podľa krajov Slovenska

Kraj SR	Priemer	Štandardná odchýlka
Bratislavský kraj	2,41	1,28
Trnavský kraj	2,46	0,87
Trenčiansky kraj	2,80	1,28
Nitriansky kraj	2,24	1,01
Žilinský kraj	2,57	1,31
Banskobystrický kraj	2,19	1,10
Prešovský kraj	2,28	1,17
Košický kraj	2,18	1,00
Total	2,37	1,14

Poznámky: zdroj ESS 9 (2018); vlastné spracovanie

Sumárne tak možno poukázať na skôr nízku politickú dôveru slovenských respondentov, nezávisle od uvedených charakteristík, čo by mohlo predpovedať vyššie antielitárske postoje, v rámci populistických postojov, či vyššiu podporu populistických strán vo voľbách.

B) Považujú Slováci politický systém za otvorený pre ľudí?

Muži sa v tejto otázke nelíšia od žien ($t(427) = 1,052$, $p = 0,294$), pričom obe skupiny vnímajú politický systém v krajine skôr ako uzavretý pre ľudí ($M = 2,1$, $SD = 0,63$).

Rovnako ani rozdiely pre šesť vekových skupín neboli potvrdené ($F(5) = 0,089$), pričom priemerné skóre pre vnímanú otvorenosť politického

systému bola $M = 2,1$ ($SD = 0,63$), čo znamená, že všetky vekové skupiny vnímajú politický systém skôr ako uzavretý pre ľudí.

Vzdelanie už v tomto prípade zohráva rolu, nakoľko rozdiely medzi respondentmi podľa vzdelania boli potvrdené ($F(3) = 6,613$, $p < 0,001$). Medzi respondentmi so základným alebo stredoškolským vzdelaním bez maturity ($M = 1,9$, $SD = 0,58$) a stredoškolským vzdelaním s maturitou ($M = 2,1$, $SD = 0,61$) v porovnaní s respondentmi s vysokoškolským vzdelaním ($M = 2,3$, $SD = 0,66$) boli zistené významné malé až stredne veľké rozdiely ($p < 0,001$, $d = 0,6$; $p = 0,016$, $d = 0,3$), pričom s vyšším vzdelaním je systém vnímaný ako viac otvorený pre ľudí.

Rozdiely z hľadiska veľkosti bydliska pre vnímanie rozdielov v otvorenosti politického systému neboli potvrdené ($F(2) = 1,65$, $p = 0,193$), pričom podľa priemerného skóre respondenti z vidieka, malých i veľkých miest vnímajú politický systém ako skôr uzavretý pre ľudí ($M = 2,1$, $SD = 0,67$).

Respondenti z jednotlivých regiónov sa medzi sebou nelíšia vo vnímaní otvorenosti politického systému ($F(7) = 0,571$, $p = 0,779$), pričom priemerné skóre sa pohybuje od $M = 2,02$ ($SD = 0,58$) pre Banskobystrický kraj po $M = 2,22$ ($SD = 0,8$) pre Trenčiansky kraj, čo znamená, že systém je naprieč Slovenskom vnímaný skôr ako uzavretý pre ľudí (Tabuľka 4).

Tabuľka 4

Externá politická účinnosť podľa krajov Slovenska

Kraj SR	Priemer	Štandardná odchýlka
Bratislavský kraj	2,09	0,48
Trnavský kraj	2,14	0,48
Trenčiansky kraj	2,22	0,80
Nitriansky kraj	2,04	0,59
Žilinský kraj	2,16	0,74
Banskobystrický kraj	2,03	0,59
Prešovský kraj	2,18	0,72
Košický kraj	2,13	0,59
Total	2,12	0,63

Poznámky: zdroj ESS 9 (2018); vlastné spracovanie

Sumárne možno povedať, že Slováci vo vzorke vnímajú, že politický systém im skôr nedovoľuje zasahovať do politiky a mať vplyv na politické

rozhodnutia, prípadne nie každý má podľa nich rovnakú šancu participovať na politike. Vláda teda podľa respondentov skôr neberie do úvahy záujmy všetkých ľudí, čo zrejme vplýva aj na ich nespokojnosť s fungovaním vlády či demokracie, ktorú sme uvádzali pri prehľade postojov a názorov v zložení vzorky výskumu. Na základe vnímanej uzavretosti politického systému by sme mohli predpokladať, že pre Slovákov (a skôr tých s nižším vzdelaním) by mohla byť politická suverenita ľudí dôležitým cieľom a tým pádom, by mohli mať vyššie populistické postoje a voľiť skôr populistické strany.

C) Kto na Slovensku volil populistov?

Nakoľko sa dáta 9. kola ESS zbierali v roku 2018, otázky na volebné správanie boli zacielené na v tom čase posledné parlamentné voľby v roku 2016. V prvom kroku sa pozrieme na to, aké bolo zastúpenie voličov pre jednotlivé politické strany v dátach ESS (Tabuľka 5). V tabuľke uvedené hodnoty vyjadrujú vysokú podporu pre stranu Smer-SD (41,5 %), SaS (9,4 %), strany OĽaNO a SNS (rovnako 8,7 %).

Tabuľka 5

Volebné preferencie vo vzorke ESS

Volená strana	N	%
OĽaNO	55	8,7
SNS	55	8,7
Smer-SD	262	41,5
Most-Híd	42	6,7
ĽSNS	35	5,5
SaS	59	9,4
Sieť	16	2,5
Sme rodina	41	6,5
Iná strana	66	10,5
Total	631	100
Nevoliči	369	
Odmietnutie	55	
Neviem	28	
Total	452	
Total	1083	

Poznámky: zdroj ESS 9 (2018); vlastné spracovanie

V druhom kroku sa pozrieme, či respondenti s nízkou politickou dôverou a vnímanou uzavretosťou politického systému volili skôr populistické strany. Taktiež, či tieto charakteristiky umožňujú vysvetliť preferenciu populistických strán. Respondentov vo vzorke sme rozdelili do skupín podľa skóre v politickej dôvere a vnímanej politickej účinnosti. Prvú skupinu sme vytvorili zo spodných 25 % respondentov (25. percentil), ktorí na 5 bodovej škále mali nízke skóre v politickej dôvere ($M \leq 1,33$) a zároveň vnímali systém ako uzavretý ($M \leq 1,75$). Túto skupinu $N_{25} =$ tvorilo 180 respondentov (16,8 %). Horných 25 % (75. percentil), t. j. $N_{75} =$ 165 respondentov (15,4 %), tvorili respondenti, ktorí mali vyššiu dôveru ($M \geq 2,5$) a zároveň vnímali systém ako viac otvorený ($M \geq 3$). Ostatné skupiny, ktoré mali mix týchto postojov, sme pri tejto frekvenčnej analýze vynechali.

Ako možno vidieť v Tabuľke 6, v oboch skupinách najviac respondentov volilo ľavicovú stranu Smer-SD. V skupine s nízkou dôverou a zároveň vnímanou uzavretosťou systému, volili respondenti pravicové strany ĽSNS (15,2 %) a OĽaNO (12,1 %). V druhej skupine, ktorá má vyššiu dôveru a systém vníma viac ako otvorený pre ľudí, volili respondenti pravicové strany SaS (17,8 %) a Sme rodina (11,1 %).

Tabuľka 6

Preferencia strany podľa dôvery a vnímanej účinnosti systému (%)

Volená strana	Nízka dôvera a uzavretosť systému, n = 89	Vyššia dôvera a otvorenosť systému, n = 114
OĽaNO	12,1	6,7
SNS	9,1	6,7
Smer-SD	33,3	44,4
Most-Híd	6,1	4,4
ĽSNS	15,2	2,2
SaS	3	17,8
Sieť	3	4,4
Sme rodina	9,1	11,1
Iné	9,1	2,2
Total	100	100

Poznámky: zdroj ESS 9 (2018); vlastné spracovanie

Aj výsledky binárnej logistickej regresie pre voľbu populistických strán (OĽaNO, SNS Smer-SD, ĽSNS) oproti ostatným stranám potvrdili, že voľba

nebola predikovaná úrovňou politickej dôvery ($B = -0,023$, S.E. = 0,175, $p = 0,97$) a externej politickej účinnosti ($B = 0,233$, S.E. = 0,303, $p = 0,44$).

Výsledky poukazujú na to, že politická dôvera a vnímaná externá politická účinnosť síce nie sú postačujúcim ukazovateľom volebných preferencií, no vyššiu podporu dostali pravicové populistické strany OĽaNO, ĽSNS a SNS práve v skupine s nízkou dôverou a vnímanou uzavretosťou systému.

Následne sme sa rozhodli pozrieť na ďalšie charakteristiky vo vzťahu k podpore pre tri populistické strany, ktoré získali podporu od viac ako 10 % respondentov s nízkou dôverou a vnímanou uzavretosťou systému, a to:

1. **Smer-SD** – ľavicovo populistická, nacionalistická strana s antiimigračnými postojmi, mäkkým euroskepticizmom, ktorá predstavovala dlhoročnú koaličnú stranu.
2. **ĽSNS** – pravicovo populistická, nacionalistická stranu, vyznačujúca sa euroskepticizmom, antiimigračnými, antiglobalistickými postojmi, ktorá v daných voľbách získala podporu postačujúcu pre vstup do parlamentu.
3. **OĽaNO** – pravicovo populistické, antikorupčné hnutie s pro-európskymi hodnotami, opozičná strana, ktorá vyhrala až neskôr vo voľbách v roku 2020.
4. Tí, ktorí nehlasovali vo voľbách.

Respondentov zaradených do týchto štyroch skupín (už bez ohľadu na skóre v politickej dôvere a externej účinnosti) budeme porovnávať vo zvolených charakteristikách, ktoré boli popísané vyššie v časti Metóda:

1. Sociodemografické charakteristiky (rod, vek, vzdelanie, veľkosť bydliska, kraj)
2. Politické postoje (záujem o politiku, externá politická účinnosť, politická dôvera, umiestnenie v spektre pravica-ľavica)
3. Postoje k migrácii (vplyv na ekonomiu, kultúru, žije sa horšie/lepšie)
4. Postoje k SR a Európe (dôvera Európskemu parlamentu, citové pripútanie k Slovensku a Európe)

Sociodemografické charakteristiky

Zloženie vzorky podľa rodu sa nelíši ($\chi^2 = 0,54$), i keď v prípade ĽSNS je zastúpenie mužov o čosi vyššie oproti ženám (Tabuľka 7).

Tabuľka 7*Zloženie vzorky voličov vo voľbách 2016 podľa rodu (%)*

Volená strana	Muži	Ženy
OĽaNO	52,0	48,0
Smer-SD	50,5	49,5
ĽSNS	61,1	38,9
Nevoliči	44,9	55,1

Poznámky: zdroj ESS 9 (2018); vlastné spracovanie

Zloženie vzorky voličov a nevoličov podľa vekových skupín sa líši ($\chi^2 < 0,001$), pričom podľa výsledkov v Tabuľke 8, boli voliči strany OĽaNO najmä respondenti vo veku 31 – 50 rokov. Stranu Smer-SD volili skôr starší voliči, pričom až takmer tretina voličov bola vo vekovom rozmedzí 61 – 70 rokov a 20 % zastúpenie mali respondenti nad 71 rokov. Stanu ĽSNS volili skôr respondenti vo veku 41 – 50. Nevoliči boli skôr mladší respondenti od 15 – 30 rokov.

Tabuľka 8*Zloženie vložky voličov vo voľbách 2016 podľa veku %*

Volená strana	15 – 30	31 – 40	41 – 50	51 – 60	61 – 70	71 <
OĽaNO	13,6	27,3	27,3	9,1	13,6	9,1
Smer-SD	5,7	14,3	14,3	15,2	30,5	20,0
ĽSNS	17,6	17,6	35,3	23,5	5,9	0,0
Nevoliči	27,6	19,4	14,9	11,9	12,7	13,4

Poznámky: zdroj ESS 9 (2018); vlastné spracovanie

Rozdiely medzi voličmi jednotlivých strán a nevoličmi v závislosti od výšky dosiahnutého vzdelania neboli potvrdené ($\chi^2 = 0,89$). Najvyššie zastúpenie majú vo všetkých skupinách respondenti s ukončenou strednou školou s maturitou a bez maturity (Tabuľka 9).

Tabuľka 9

Zloženie vzorky voličov vo voľbách 2016 podľa vzdelania (%)

Volená strana	ZŠ	SŠ bez maturity	SŠ s maturitou	VŠ
OĽaNO	4,0	32,0	44,0	20,0
Smer-SD	13,2	29,2	44,3	13,2
ĽSNS	11,1	33,3	50,0	5,6
Nevoliči	14,8	25,9	45,9	13,3

Poznámky: zdroj ESS 9 (2018); vlastné spracovanie

Rozdiely podľa veľkosti bydliska sa nepotvrdili ($\chi^2 = 0,689$), pričom najvyššie zastúpenie voličov strán i nevoličov tvorili respondenti z vidieka a taktiež veľkomiest.

Percentuálne zastúpenie voličov zvolených strán a nevoličov podľa regiónov (Tabuľka 10) sa nelíši ($\chi^2 = 0,525$), pričom všetky tri populistické strany mali vysokú podporu u respondentov z Prešovského kraja. ĽSNS malo ale najvyššiu podporu v Banskobystrickom kraji (35 %). Nevoliči boli v tomto prípade rovnomerne zastúpení v rámci krajov.

Tabuľka 10

Zloženie vzorky voličov vo voľbách 2016 podľa krajov (%)

Kraj SR	OĽaNO	Smer-SD	ĽSNS	Nevoliči
Bratislavský kraj	11,5	15,2	10	11,8
Trnavský kraj	3,8	11,4	10	15,4
Trenčiansky kraj	11,5	8,6	55	10,3
Nitriansky kraj	19,2	13,3	10	14
Žilinský kraj	11,5	13,3	10	10,3
Banskobystrický kraj	7,7	11,4	35	0
Prešovský kraj	26,9	20	20	14
Košický kraj	7,7	6,7	0	11,8

Poznámky: zdroj ESS 9 (2018); vlastné spracovanie

Podľa výsledkov Analýzy rozptylov odpovedí respondentov sa medzi sebou voliči troch populistických strán a nevoliči líšia v politickej dôvere ($F(3) = 4,92$, $p = 0,002$, $\omega^2 = 0,02$), dôvere v Európsky parlament ($F(3) = 5,042$, $p = 0,002$, $\omega^2 = 0,02$), vo vnímaní otvorenosti politického systému pre ľudí ($F(3)$

= 11,006, $p < 0,001$, $\omega^2 = 0,04$), v záujme o politiku ($F(3) = 20,90$, $p < 0,001$, $\omega^2 = 0,08$), umiestnení na škále ľavica-pravica ($F(3) = 48,81$, $p < 0,001$, $\omega^2 = 0,176$), spokojnosti so stavom ekonomiky ($F(3) = 6,642$, $p < 0,001$, $\omega^2 = 0,02$), činnosťou vlády ($F(3) = 26,97$, $p < 0,001$, $\omega^2 = 0,1$) a fungovaním demokracie na Slovensku ($F(3) = 10,72$, $p < 0,001$, $\omega^2 = 0,04$) a vo vnímaní vplyvu migrácie na život v krajine ($F = 3,97$, $p = 0,008$, $\omega^2 = 0,01$).

Analýzy post-hoc testov rozdiely v politickej dôvere potvrdili medzi voličmi strany Smer-SD a ĽSNS ($p = 0,012$, $d = 0,55$), pričom voliči Smer-SD ($M = 2,5$, $SD = 1,14$) mali vyššiu dôveru v slovenských politikov, politické strany a parlament ako voliči ĽSNS ($M = 1,91$, $SD = 1,05$). Európskemu parlamentu dôverujú menej voliči ĽSNS ($M = 2,79$, $SD = 2,79$) ($p = 0,022$, $d = 0,65$) ako voliči strany OĽaNO ($M = 4,67$, $SD = 2,93$) a Smer-SD ($M = 4,56$, $SD = 2,77$, $p = 0,006$, $d = 0,64$).

Aj vo vnímaní otvorenosti politického systému pre ľudí sa líšia voliči strany Smer-SD od voličov ĽSNS ($p = 0,02$, $d = 0,56$) a od nevoličov ($p < 0,001$, $d = 0,43$), pričom aj v tomto prípade voliči strany Smer-SD ($M = 2,22$, $SD = 0,65$) vnímajú systém ako otvorenejší pre ľudí v porovnaní s voličmi strany ĽSNS ($M = 1,88$, $SD = 0,48$) a nevoličmi ($M = 1,95$, $SD = 0,63$).

V záujme o politiku sa líšia nevoliči ($M = 3,03$, $SD = 0,76$) od voličov strany OĽaNO ($M = 2,4$, $SD = 0,76$, $p < 0,001$, $d = 0,83$), strany Smer-SD ($M = 2,63$, $SD = 0,78$, $p < 0,001$, $d = 0,53$) a taktiež od voličov ĽSNS ($M = 2,6$, $SD = 0,74$, $p = 0,019$, $d = 0,57$), pričom nevoliči majú o čosi nižší záujem ako voliči populistických strán.

V umiestnení v politickom spektre ľavica-pravica sa líšia voliči strany OĽaNO od voličov strany Smer-SD ($p < 0,001$, $d = 1,435$) a nevoličov ($p < 0,001$, $d = 0,69$), taktiež sa líšia voliči strany Smer-SD od voličov ĽSNS ($p < 0,001$, $d = 1,06$) a od nevoličov ($p < 0,001$, $d = 0,74$). Na ľavicu sa zaradili voliči Smer-SD ($M = 3,6$, $SD = 2,16$), do stredu škály sa zaradili nevoliči ($M = 5,28$, $SD = 2,19$), na pravicu sa ďalej zaradili voliči strany ĽSNS ($M = 5,77$, $SD = 2,37$) a voliči OĽaNO ($M = 6,63$, $SD = 2,04$).

Voliči strany OĽaNO sa líšia v spokojnosti so stavom ekonomiky od voličov strany ĽSNS ($p = 0,038$, $d = 0,6$) a nevoličov ($p = 0,018$, $d = 0,46$), pričom viac spokojní boli voliči strany OĽaNO ($M = 5,76$, $SD = 2,32$) ako nevoliči ($M = 4,25$, $SD = 2,28$) a voliči strany ĽSNS ($M = 4,01$, $SD = 2,5$). Rovnako bolo potvrdené, že voliči strany Smer-SD ($M = 4,89$, $SD = 2,16$) sú o trochu spokojnejší než nevoliči ($p = 0,013$, $d = 0,26$).

V spokojnosti s činnosťou vlády sa líšili voliči strany Smer-SD od voličov strán OĽaNO ($p < 0,001$, $d = 0,76$), ĽSNS ($p < 0,001$, $d = 0,87$) a nevoličov ($p < 0,001$, $d = 0,62$). Najviac spokojní boli v tomto prípade voliči strany Smer-SD ($M = 4,97$, $SD = 2,30$), následne nevoliči ($M = 3,66$, $SD = 2,23$) a voliči strany OĽaNO ($M = 3,48$, $SD = 2,47$) a najmenej spokojní boli voliči strany ĽSNS ($M = 3,37$, $SD = 2,16$).

V spokojnosti so stavom demokracie na Slovensku sa líšili voliči strany Smer-SD a ĽSNS ($p < 0,001$, $d = 0,82$), pričom voliči strany Smer-SD boli viac spokojní ($M = 4,88$, $SD = 2,268$) ako voliči ĽSNS ($M = 3,06$, $SD = 2,23$). Rozdiely boli potvrdené aj pre voličov strany OĽaNO v porovnaní s voličmi Smer-SD ($p = 0,031$, $d = 0,42$) a tiež medzi nevoličmi v porovnaní s voličmi strany Smer-SD ($p = 0,005$, $d = 0,29$) a tiež voličmi ĽSNS ($p = 0,023$, $d = 0,57$).

Dopad migrácie na život v krajine vnímajú horšie voliči strany ĽSNS ($M = 2,94$, $SD = 2,2$) ako voliči strany OĽaNO ($M = 4,48$, $SD = 2,32$, $p = 0,018$, $\omega^2 = 0,67$).

Rovnaké postoje a názory majú voliči troch populistických strán a nevoliči v otázkach vplyvu migrácie na ekonomiku ($F(3) = 2,165$, $p = 0,091$, $\omega^2 = 0,005$), kultúru ($F(3) = 0,418$, $p = 0,74$, $\omega^2 < 0,001$), v citovom pripútaní ku krajine ($F(3) = 2,72$, $p = 0,043$, $\omega^2 = 0,007$) a Európe ($F(3) = 0,625$, $p = 0,599$, $\omega^2 < 0,001$), spokojnosti so životom ako celkom ($F(3) = 3,012$, $p = 0,029$, $\omega^2 = 0,008$) a vo vnímaní toho, aká spoločnosť je férová: taká, kde je zabezpečená príjmová rovnosť ($F(3) = 0,414$, $p = 0,743$, $\omega^2 < 0,001$), ťažko pracujúci zarábajú viac ako ostatní ($F(3) = 2,25$, $p = 0,081$, $\omega^2 = 0,005$), spoločnosť sa stará o chudobných a tých v núdzi ($F(3) = 1,233$, $p = 0,297$, $\omega^2 < 0,001$) a kde rodiny s vyšším statusom nemajú privilégia ($F(3) = 0,011$, $p = 0,998$, $\omega^2 < 0,001$).

Tak ako to bolo pri výsledkoch na celej vzorke respondentov zo Slovenska, spokojnosť so životom ako celkom je skôr vysoká ($M = 5,95$, $SD = 2,16$ z 10), migráciu pokladajú skôr za negatívnu pre ekonomiku krajiny ($M = 3,57$, $SD = 2,41$ z 10 bodov) i kultúrny život ($M = 3,63$, $SD = 2,45$ z 10 bodov). Cítia sa podobne silno citovo pripútaní ku krajine ($M = 7,55$, $SD = 2,47$) a Európe ($M = 6,35$, $SD = 2,46$ z 10 bodov). Všetky skupiny vnímajú férovú spoločnosť ako takú, kde budú príjmy a bohatstvo rozdelené rovnomerne medzi ľudí ($M = 2,53$, $SD = 1,17$ z 5 bodov), ťažko pracujúci ľudia zarobia viac ako ostatní ($M = 2,16$, $SD = 1,045$ z 5 bodov), spoločnosť sa bude starať o chudobných a ľudí v núdzi, bez ohľadu na to, čo spoločnosti vráti späť ($M = 2,58$, $SD = 1,08$ z 5 bodov) a skôr nesúhlasia s tým, aby si rodiny

s vyšším statusom mohli užívať privilégia, ktoré majú ($M = 3,18$, $SD = 1,10$ z 5 bodov).

Zhrnutie

V tejto kapitole sme sa snažili hľadať odpoveď na otázku, či u Slovákov možno predpokladať populistické postoje. Síce nám dáta ESS umožňujú zodpovedať túto otázku len veľmi nepriamo, možno konštatovať, že postoje, ktoré súvisia s populistickými postojmi, resp. čiastočne odrážajú ich dve subdimenzie, boli na slovenskej vzorke potvrdené. Volebné správanie respondentov ale neumožňovali predpovedať. Na základe nízkej politickej dôvery, vnímanej uzavretosti politického systému, vyššej nespokojnosti respondentov so stavom demokracie a fungovaním vlády možno predpokladať, že by respondenti vysoko skórovali aj na škále populistických postojov. To je však potrebné výskumne overiť.

Z výsledkov analýz vieme, že voliči troch populistických strán (podobne ako mnohí voliči ďalších strán) zdieľajú vysoké citové pripútanie ku krajine a čosi nižšie aj k Európe. Majú negatívne postoje k migrácii a férovosť v spoločnosti vidia v starostlivosti štátu o chudobných a ľudí v núdzi a taktiež v príjmovej rovnosti, vyšších príjmoch ťažko pracujúcich a nižších privilégiách pre elitu.

Určité rozdiely sa prejavili medzi voličmi strán v politickej dôvere a vnímanej otvorenosti systému pre ľudí, pričom voliči strany Smer-SD boli v tomto smere pozitívnejší. Taktiež pozitívnejšie vnímali činnosť vlády a stav demokracie. O čosi negatívnejšie boli odpovede voličov strany OĽaNO. Naopak, tí, ktorí výraznejšie vnímali politický systém ako uzavretý pre ľudí a tiež tí, ktorí boli najviac nespokojní so stavom ekonomiky, demokracie a fungovaním vlády volili krajnú pravicu (ĽSNS) alebo nešli voliť. Vlastná identifikácia s pravicou-ľavicou sa podľa očakávaní prejavila na podpore populistickej strany zaradenej k ľavicu-pravici.

Voličské správanie Slovákov vo voľbách 2016 bolo nestále. Z parlamentu boli vyradené tradičné strany (KDH, SDKÚ-DS, SNS) a podporu získali nové subjekty ako populistická strana Sme rodina alebo strana Siet'. Taktiež podpora pre ĽSNS sa zmenila z regionálnej na národnú (Gyárfášová a kol., 2017). Vysoká podpora strany ĽSNS bola vo voľbách v roku 2016 prekvapujúca a aj v týchto dátach sa odráža veľká nespokojnosť voličov

danej strany, ktorá mohla byť znakom protestu proti vtedajšej vláde strany Smer-SD.

Po voľbách vo februári 2020 sa výrazne zmenila aj pozícia hnutia OĽaNO, kedy Igor Matovič svojou silnou protikorupčnou kampaňou presvedčil 25,02 % voličov a tým porazil stranu Smer-SD (18,29 %) (Voľby, 2020). Hneď za stranou Smer-SD sa umiestnila populistická strana Sme rodina (8,24 %) a strana ĽSNS (7,97 %), čo potvrdzuje vysokú podporu populistických strán zo strany slovenských voličov.

Hnutie OĽaNO v predvolebnej kampani vytrvalo bojovalo proti politickým elitám. Igor Matovič používal v kampani silné emócie, vysielal naživo z Francúzskej riviéry, kde na vilu bývalého ministra zo strany Smer-SD Jána Počiatka umiestnil plagát s nápisom: *Majetok Slovenskej republiky*. Jednoducho, no s veľkým mediálnym nasadením, prezentoval ľuďom problém korupcie, nevýhodných nákupov a upriamoval pozornosť na napojenie vládnych elít na mafiu či podnikateľa Mariana Kočnera. Ako „obyčajní“ ľudia bránili záujmy ľudu a tak sa úspešne dostali medzi politickú elitu. Je zrejmé, že éra populizmu na Slovensku nekončí ani touto zmenou v politickom vedení krajiny. Možno ale sledovať ďalší vývoj spoločenského a politického diania v krajine po vstupe tejto opozičnej strany do vládnej koalície.

Na to, aby sme priamo zodpovedali položenú otázku o populistických postojoch ľudí na Slovensku, sa nestačí pozrieť len na politickú dôveru a vnímanú externú politickú účinnosť vo vzťahu k volebnému správaniu ľudí, pretože podľa výsledkov výskumov je volebné správanie dôsledkom súhry mnohých faktorov (napr. Grabowski, 2019; Nowakowski, 2020; Stanley, 2011), a tak podpora populistických strán nemusí priamo znamenať, že má človek populistické postoje. A naopak, človek, u ktorého možno identifikovať silné populistické postoje nemusí dať vo voľbách svoj hlas populistickej strane. Na druhej strane výsledky štúdie Geurkinka a kol. (2020) potvrdili, že nízka politická dôvera a vysoké populistické postoje súviseli s podporou populistických strán v Holandsku, pričom len populistické postoje (v porovnaní s politickou dôverou a externou politickou účinnosťou) umožňovali vysvetliť voľbu pravicových i ľavicových populistických strán. Do budúceho výskumu na Slovensku je potrebné zaradiť položky, ktoré by vyjadrovali všetky aspekty populistických postojov, teda aj v tejto kapitole (a v dátach ESS) chýbajúcu

dôležitosť centrizmu ľudí a taktiež zdôraznenie existencie rozdielov medzi elitou a ľuďmi.

Okrem toho, že nám dáta ESS neumožnili skúmať priamo populistické postoje, má táto kapitola ešte niekoľko limitov. Napríklad, informácie poskytnuté respondentmi môžu byť skreslené, napríklad nepriznaním sa ku svojej skutočnej voľbe. Limitom štúdie je aj rozdiel v čase, na ktorý sa viažu jednotlivé otázky a otázka zameraná na volebné správanie. Treba poznamenať, že postoje a situácia, v ktorej sa respondent nachádzal v čase volieb 2016 sa mohli líšiť od situácie a postojov v čase zberu, teda v roku 2018, rovnako ako sa mohlo líšiť aj verejné dianie a celkový národný kontext. Tým pádom by ich postoje mohli viac súvisieť s aktuálnou preferenciou niektorej strany prípadne budúcim volebným správaním (hlasovaním vo voľbách 2020).

Na druhej strane, na informáciách poskytnutých v tejto knihe je možné stavať ďalej a pokračovať vo výskume, ktorý bude priamo zisťovať úroveň populistických postojov na Slovensku, resp. jeho subdimenzií a popritom brať do úvahy historické a kultúrne faktory, ktoré podľa štúdie Grabowského (2019) boli silnejším determinantom volebného správania ako ekonomické a sociodemografické charakteristiky.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

- Abrahám, S. (2012). *Resetované Slovensko: čistá teória vs. politická prax*. Bratislava: Kalligram.
- Adler, H. (n.d.). *Odsun Němců z ČSR*. Dostupné na internete: <https://www.pametnaroda.cz/cs/odsun-nemcu-z-csr>
- Akkerman, A., Mudde, C., & Zaslove, A. (2014). How Populist Are the People? Measuring Populist Attitudes in Voters. *Comparative Political Studies*, 47(9), 1324–1353. <https://doi.org/10.1177%2F0010414013512600>
- Akkerman, A., Zaslove, A., & Spruyt, B. (2017). “We the People” or “We the Peoples”? A Comparison of Support for the Populist Radical Right and Populist Radical Left in the Netherlands. *Swiss Political Science Review*, 23(4), 377–403. <https://doi.org/10.1111/spsr.12275>
- Albertazzi, D., & McDonnell, D. (2007). *Introduction: The Sceptre and the Spectre. Twenty-First Century Populism*. Basingstoke: Palgrave.
- Androvičová, J. (2015). Sekuritizácia migrantov na Slovensku – analýza diskurzu. *Sociológia*, 47(4), 319–339.
- Arburg, A. & Staněk, T. (eds.). (2010a). *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. Dokumenty z českých archivů. Díl I. Češi a Němci do roku 1945. Úvod k edici. Středokluky: Nakladatelství Zdeněk Susa.*
- Arburg, A. & Staněk, T. (eds.). (2010b). *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. Dokumenty z českých archivů. Díl II., svazek 3. Akty hromadného násilí v roce 1945 a jejich vyšetřování. Středokluky: Nakladatelství Zdeněk Susa.*
- Arburg, A. & Staněk, T. (eds.). (2011). *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. Dokumenty z českých archivů. Díl II., svazek 1, duben – srpen/září 1945. „Divoký odsun“ a počátky osídlování. Středokluky: Nakladatelství Zdeněk Susa.*
- Babiš, A. (2011). *Výzva Ano 2011*. Dostupné na internete: <https://www.anobudelip.cz/file/edee/ke-stazeni/ostatni/ano-vyzva-ano.pdf>

- Babiš, A. (2021). *Sdílejte, než to zakážou!* Praha: Ano 2011.
- Belko, M. (2003). Vývoj systému politických stran. In L. Kopeček (ed.), *Od Mečiara k Dzurindovi. Slovenská politika a politický systém v prvém desetiletí samostatnosti* (s. 93–112). Brno: Masarykova univerzita.
- Benedikovičová, M. (2013, 24. november). *Fico: Smer za Kotlebu zodpovednosť nemá, získal hlasy pravice*. SME. <https://domov.sme.sk/c/7016413/fico-smer-za-kotlebu-zodpovednost-nema-ziskal-hlasy-pravice.html#ixzz3rGoqooii>
- Beneš, E. – YouTube (2017). *Mírový odsun německého obyvatelstva (1947)*. Dostupné na internete: <https://www.youtube.com/watch?v=d0goHU-Usb8&t=2s>
- Bútorová, Z., Gyárfášová, O., & Slosiarik, M. (2012). Verejná mienka a voličské správanie. In V. Krivý (ed.), *Slovenské voľby 12. Čo im predchádzalo, postoje a výsledky* (s. 137–202). Bratislava: Sociologický ústav SAV.
- Canovan, M. (1981). *Populism*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Canovan, M. (1999). Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy. *Political Studies*, 47(1), 2–16.
- Castanho Silva, B., Andreadis, I., Anduiza, E., Blanuša, N., Corti, Y. M., Delfino, G., Rico, G., Ruth-Lovell, S. P., Spruyt, B., Steenbergen, M., & Littvay, L. (2019). Public Opinion Surveys: A New Scale. In K. A. Hawkins, R. E. Carlin, L. Littvay, & C. Rovira Kaltwasser (Eds.), *The Ideational Approach to Populism: Concept, Theory, and Analysis* (s. 150–179). London: Routledge.
- Císař, O., & Štětka, V. (2016). The rise of populism from the fringes to the mainstream populist political communication in Europe. In T. Aalberg, F. Esser, C. Reinemann, J. Stromback, & C. De Vreese, *Populist Political Communication in Europe* (s. 285–298). New York: Routledge.
- Degaan-Krause, K., & Haughton, T. (2009). Toward a More Useful Conceptualization of Populism: Types and Degrees of Populist Appeals in the Case of Slovakia. *Politics & Policy*, 37(4), 821–841.

ESS Round 9: European Social Survey Round 9 Data (2018). Data file edition 3.1. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. [doi:10.21338/NSD-ESS9-2018](https://doi.org/10.21338/NSD-ESS9-2018).

Fedáková, D., & Kentoš, M. (2020). O projekte Európska sociálna sonda. In D. Fedáková, M. Kentoš a kol. (2020). *Európska sociálna sonda, 9. kolo na Slovensku* (s. 9-13). Košice: Spoločenskovedný ústav CSPV SAV.

Fico, R. – YouTube. (2016). *Populizmus Fica - To Rómovia môžu za všetko*. Dostupné na internete: <https://www.youtube.com/watch?v=H1jX4AYteNE>

Final Report to the Prosecutor by the Committee Established to Review the NATO Bombing Campaign Against the Federal Republic of Yugoslavia. Dostupné na internete: <https://www.icty.org/en/press/final-report-prosecutor-committee-established-review-nato-bombing-campaign-against-federal>

Funke, M., Schularick, M., & Trebesch, C. (2021). *The cost of populism: Evidence from history*. VOX^{EU}, CEPR. Dostupné na internete: <https://voxeu.org/article/cost-populism-evidence-history>

Gabzdilová-Olejníková, S., & Olejník, M. (2004). *Karpatskí Nemci na Slovensku od druhej svetovej vojny do roku 1953*. Bratislava: Spoločenskovedný ústav SAV, Slovenské národné múzeum: Múzeum kultúry karpatských Nemcov.

Gál, F. (2007, 22. júl). *Populismus*. Fedorgal.cz. <https://www.fedorgal.cz/blog/index.php?itemid=79&catid=1>

Geurkink, B., Zaslove, A., Sluiter, R., & Jacobs, K. (2020). Populist Attitudes, Political Trust, and External Political Efficacy: Old Wine in New Bottles? *Political Studies*, 68(1), 247–267, <https://doi.org/10.1177/0032321719842768>

Grabowski, W. (2019). Determinants of voting results in Poland in the 2015 parliamentary elections. Analysis of spatial differences. *Communist and Post-Communist Studies*, 52(4), 331–342. <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2019.10.006>

- Gyarfášová, O. (2003). Volebné správanie. In G. Mesežnikov, O. Gyarfášová, & M. Kollár (eds.), *Slovenské voľby '02. Výsledky, dôsledky, súvislosti*. (s. 107–128). Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- Gyarfášová, O. (2008). Národný populizmus na Slovensku: politické postoje a nálady verejnosti. In G. Mesežnikov, & O. Gyarfášová, *Národný populizmus na Slovensku* (s. 39–53). Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- Gyarfášová, O. (2011). *Slovenské parlamentné voľby 2010: nacionálna agenda na ústupe? Středoevropské politické studie* 1(13). <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=432>
- Gyarfášová, O. (2014, 1. január). *Euroskepticizmus má veľa podob*. Euroactiv.sk. <https://euractiv.sk/section/all/opinion/euroskepticizmus-ma-vela-podob-000180/>
- Gyarfášová, O., Bahna, M., & Slosiarik, M. (2017). Sila nestálosti: volatilita voličov na Slovensku vo voľbách 2016. *Středoevropské politické studie*, 19(1), 1–24. <https://doi.org/10.5817/CEPSR.2017.1.1>
- Harmsen, R. (2010). Concluding comment: on understanding the relationship between populism and euroskepticism. *Perspectives on European Politics and society*, 11(3), 333–341. <https://doi.org/10.1080/15705854.2010.503036>
- Haughton, T. (2006). Sociodemokratizácia strany Smer – sociálna demokracia v horizonte volieb 2006. In M. Muránsky (ed.), *Vývoj a perspektívy sociálnej demokracie na Slovensku – pohľad zvnútra a zvonku*. (s. 50–56). Bratislava: Friedrich Ebert Stiftung.
- Havel, V. – YouTube. (2018). *Václav Havel o "humanitárním bombardování"*. Dostupné na internete: <https://www.youtube.com/watch?v=L56ayKM8EdQ&t=100s>
- Havlík, V. (2010). Politické strany a jejich systém v letech 2006 – 2010. In S. Balík (ed.), *Volby do Poslanecké sněmovny v roce 2010* (s. 11–38). Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Havlík, V. (2014a). From stability to uncertainty? Patterns of party system dynamic in the Czech Republic. *Scientia et Societas*, 10(1), 101–120.

- Havlík, V. (2014b). The 2013 Parliamentary election in the Czech Republic. *Evropská volební studie*, 9(1), 43–49. Dostupné na internete: <http://seth.ics.muni.cz/volstudia/wp-content/uploads/2014/09/evs-2014-1-3.pdf>
- Havlík, V. (2015). The rise of party populism in the Czech Republic in the shadow of political and economic crises. In H. Kriese, & T. Pappas (eds.), *Populism in the shadow of the great recession* (s. 199–216). Colchester: ECPR Press.
- Hawkins, K. A., Riding, S., & Mudde, C. (2012). Measuring Populist Attitudes. https://works.bepress.com/cas_mudde/72/download
- Hlinka, A. – YouTube. (2017). *Navždy v našich srdciach – Autentický dobový prejav – Československo*. Dostupné na internete: https://www.youtube.com/watch?v=PuwjN1XVg6g&ab_channel=S%C4%BDSAndrejaHlinku
- Hloušek, V., & Kopeček, L. (2004). *Konfliktní demokracie*. Brno: Masarykova univerzita.
- Holec, R. (2019). *Hlinka – Otec národa?* Bratislava: Marenčin PT.
- Horváth, P., & Švikruha, M. (2013). Prezident ako aktér volieb 2012. In D. Dobias, G. Eštok, & R. Bzdilová, (eds.), *Voľby 2012: Kam kráčaš demokracia* (s. 197–206). Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika.
- Hríb, Š. (2009, 12. jún). *Ako sa kradne za Fica*. .týžden. <https://www.tyzden.sk/casopis/4913/ako-sa-kradne-za-fica/>
- Huq, A., & Ginsburg, T. (2018). How to lose a constitutional democracy? *U.C.L.A Law Review*, 78, 80–169.
- Husák, G. (2009). Prejav Gustáva Husáka na 14. zjazde KSČ (1971). Dostupné na internete: <https://www.youtube.com/watch?v=CvbMMOfyV5U>
- Janda, J. (2011). Last interview with Vaclav Havel: To bomb Belgrade was a tough decision. *The European Strategist*. Dostupné na internete: <http://www.eurstrat.eu/last-interview-with-vaclav-havel-to-bomb-belgrade-was-a-tough-decision/>

- Jarabik, B., & Učeň, P. (2018, 15. január). *What's driving Czech populism? Fighting for truth.*
<https://fightingfortruthblog.wordpress.com/2018/01/15/whats-driving-czech-populism/>
- Jašek, P. (a) Padlí, zomrelí a zabití slovenskí vojaci v priebehu protisovietskeho ťaženia (jún 1941 – august 1944). Dostupné na internete: <https://www.upn.gov.sk/sk/podrobnejsia-informacia/>
- Jašek, P. (b) 20.–21. august 1968 – Okupácia Československa. Dostupné na internete: <https://www.upn.gov.sk/sk/20-21-august-1968---okupacia-ceskoslovenska/>
- Just, P. (2009). Vládnutí Roberta Fica: Koalice stabilní, opozice v rozkladu. *Acta Politologica*, 1(2), 160–181.
- Kaminska, O. (2020). *Guide to Using Weights and Sample Design Indicators with ESS Data*. Institute for social and economic research, University of Essex
- Kaniok, P., & Havlík, V. (2016). Populism and Euroscepticism in the Czech Republic: Meeting friends or passing by? *Romanian Journal of European Affairs*, 16(2), 20–35.
- Kapusta, D. (2017, 4. jún). *Sľuby vs. realita. Odpovedáme na výzvu Mariana Kotlebu.* Bystranské veci. http://www.bystrickeveci.sk/odpovedame-vyzvu-mariana-kotlebu/?fbclid=IwAR3V70XE4W7seT9EttML1QN4CCddVPuqT26tepP6I_bGt3hINjcF8aF_3yM
- Klíma, M. (2013). Koncept klientelistickej strany. Případová studie – Česká republika. *Politologický časopis*, 20(3), 215–235.
<https://doi.org/10.5817/PC2013-3-215>
- Kmenta, J. (2019). *Rudý Zeman*. Nymburk: JKM.
- Kopeček, L. (2001). *Nová politická strana Smer ve slovenském stranickém systému. Ohrožení vstupu země do Evropské unie? Středoevropské politické studie*, 3(1).
https://journals.muni.cz/cepsr/article/view/3852/5435#_edn1

- Kopeček, L. (2003). Proměny moderní slovenské politiky. In L. Kopeček (ed.), *Od Mečiara k Dzurindovi. Slovenská politika a politický systém v prvním desetiletí samostatnosti* (s. 11–31). Brno: Masarykova univerzita.
- Kopeček, L. (2006). *Demokracie, diktatury a politické stranictví na Slovensku*. Brno: Centrum pro studium demokracie.
- Kosatík, P. (2019, 2. február). *Platí Levitského a Ziblattova kniha o záchraně demokracie pro celý svět?* Aktuálně.cz. <https://magazin.aktualne.cz/kultura/literatura/levitsky-ziblatt-jak-umira-demokracie-kosatik-recenze-kniha/r~ac1c913e26d311e9b869ac1f6b220ee8/>
- Kováč, D. (2011). Organizovaný odsun Nemcov zo Slovenska po roku 1946. *Historický časopis*, 49(2), 237–254.
- Králíková, M., Világi, A., & Baboš, P. (2020). *Stranický euroskeptismus před volbami 2020*. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3536825>
- Krivý, V. (2003). Volebné výsledky a trendy. In G. Mesežnikov, O. Gyarfášová, & M. Kollár (eds.), *Slovenské voľby '02. Výsledky, dôsledky, súvislosti*. (s. 61–106). Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- Kubátová, Z. (2011, 19. september). *Andrej Babiš: Korupce překročila únosnou mez*. Hospodářské noviny. <https://archiv hn.cz/c1-52891140-andrej-babis-korupce-prekrocila-unosnou-mez>
- Kucharik, N. (2014). *The risks of growing populism and the European elections: Alarming increase of populism, extremism and Euroscepticism in the view of the European elections*. Institute of European democrats. <https://www.iedonline.eu/download/2014/bratislava/IED-2014-Growing-Populism-and-Extremism-in-the-view-of-the-EP-elections-2014-Norbert-Kucharik.pdf>
- Lacko, M. (2007). *Dezercie a zajatia príslušníkov zaistovacej divízie v ZSSR v rokoch 1942–1943*. Bratislava: ÚPN. Dostupné na internete: <https://www.upn.gov.sk/sk/martin-lacko---dezercie-a-zajatia-prislusnikov-zaistovacej-divizie-v-zssr-v-rokoch-1942---1943/>
- Laclau, E. (1979). *Politics and Ideology in Marxist Theory*. London: Verso.

- Laclau, E. (2005). *On populist reason*. London: Verso
- Leška, D. (2011). *Formovanie politického systému na Slovensku po roku 1989*. Bratislava: Infopress.
- Leška, D. (2011). Formovanie politického systému na Slovensku po roku 1989. *Sociológia*, 45(1), 71–88.
- Letz, R. (2015). *Andrej Hlinka vo svetle dokumentov*. Bratislava: PostScriptum.
- Letz, R., & Mulík, P. a kol. (2009). *Pohľady na osobnosť Andreja Hlinku*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej.
- Levitsky, S., & Ziblatt, D. (2018). *Jak umírá demokracie*. Praha: Prostor.
- Levitsky, S., & Ziblatt, D. (2018, 21. január). *This is how democracies die*. The Guardian. <https://www.theguardian.com/us-news/commentisfree/2018/jan/21/this-is-how-democracies-die>
- Mahdal, M. (2012). Masarykův projev k desátému výročí republiky a úvahy o demokracii. *Moderní dějiny*. Dostupné na internete: <https://www.moderni-dejiny.cz/clanek/masarykuv-projev-k-desatemu-vyroci-republiky-a-uvahy-o-demokracii/>
- Mareš, M. (2005). Sdružení pro Republiku – Republikánská strana Československa. In J. Malíř, & P. Marek (eds.), *Politické strany II. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861-2004* (s. 1593–1604). Brno: Doplněk.
- Marjánko, B. (2021). *Období normalizace*. Dostupné na internete: <http://www.totalita.cz/norm/norm.php>
- Marušiak, J. (2006). Fenomén strany Smer: medzi „pragmatizmom“ a sociálnou demokraciou. *Středoevropské politické studie*, 8(1), 19–55. Dostupné na internete: <https://journals.muni.cz/cepsr/article/view/4162/6069>
- Masaryk, T. G. – YouTube. (2020). *Unikátní projev T. G. Masaryka*. Dostupné na internete: <https://www.youtube.com/watch?v=IAjhlG0jPOk>

- Melichárek, M. (2021). *Dejiny Balkánu po druhej svetovej vojne*. Košice: FF UPJŠ.
- Mesežnikov, G. (2003). Parlamentné voľby 2002 a vývoj systému politických strán. G. Mesežnikov, O. Gyárfášová, & M. Kollár (eds.), *Slovenské voľby '02. Výsledky, dôsledky, súvislosti*. (s. 31–47). Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- Mesežnikov, G. (2008). Národný populizmus na Slovensku: aktéri, témy, stratégie. In G. Mesežnikov, & O. Gyárfášová, *Národný populizmus na Slovensku* (s. 7–38). Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- Mesežnikov, G. (2011). Parlamentné voľby 2010 a vývoj systému politických strán. In Z. Bútorová, O. Gyárfášová, M. Kollár, & G. Mesežnikov (eds.), *Slovenské voľby '10: Šanca na zmenu* (s. 64–83). Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- Mesežnikov, G. (2015). *Slovensko rok pred parlamentnými voľbami: stav a vyhliadky*. Konrad-Adenauer-Stiftung e.V. Dostupné na internete: http://www.kas.de/wf/doc/kas_40820-1522-27-0.pdf?150326151722
- Mesežnikov, G., & Gyárfášová, O. (2008). *Národný populizmus na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- Ministerstvo vnútra ČR (2010). Průzkum Eurobarometru: Jak vnímají chudobu občané Unie? Dostupné na internete: <https://www.mvcr.cz/mvcren/article/pruzkum-eurobarometru-jak-vnimaji-chudobu-obcane-unie.aspx>
- Moffitt, B. (2015). How to perform crisis: a model for understanding the key role of crisis in contemporary populism. *Government and Opposition*, 50(2), 189–217. <https://doi.org/10.1017/gov.2014.13>
- Mudde, C. (2004). The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, 39(4), 541–563. <https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.2004.00135.x>
- Müller, J. W. (2017). *Co je to populismus?* Praha: Dybbuk.
- Nowakowski, A. (2020). Do unhappy citizens vote for populism? *European Journal of Political Economy*, 101985. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2020.101985>

- Obete okupácie 21. a 22. augusta 1968. Ústav pamäti národa.* Dostupné na internete: <https://www.21august1968.sk/sk/obete/>
- Pehe, J. (2011, 4. september). *Proč je demokracie v ohrožení*. .týždeň. <https://www.tyzden.sk/casopis/9632/proc-je-demokracie-v-ohrozeni/>
- Pergler, T. (2018, 8. jún). *Jak prodat značku Andrej Babiš. Heslo hnutí o tom, že bude líp, vzešlo z filmu o diktátoru Pinochetovi.* Hospodářské noviny. <https://archiv.hn.cz/c1-66162470-jak-prodat-znacku-andrej-babis-heslo-hnuti-o-tom-ze-bude-lip-vzeslo-z-filmu-o-diktatorovi-pinochetovi>
- Pergler, T. (2021, 10. apríl). *Zfalšování údajů o agentu Babišovi si nedovedu představit, říká historik.* Seznam Zprávy. <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/zfalsovani-udaju-o-agentu-babisovi-si-nedovedu-predstavit-rika-historik-150148>
- Petőcz, K. (2009). Slovakia since 2004 – national populism and the Hungarian issue. In K. Petőcz (ed.), *National Populism and Slovak – Hungarian Relations in Slovakia 2006–2009* (s. 67–98). Šamorín: Forum minority research institute.
- Rooduijn, M. (2019). State of the field: How to study populism and adjacent topics? A plea for both more and less focus. *European Journal of Political Research*, 58(1), 362–372. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12314>
- Rooduijn, M. (2018). What Unites the Voter Bases of Populist Parties? Comparing the electorates of 15 Populist Parties. *European Political Science Review*, 10(3), 351–368. <https://doi.org/10.1017/S1755773917000145>
- Rooduijn, M., Van der Brug, W., & De Lange, S. L. (2016). Expressing or Fueling discontent? The Relationship between Populist Voting and Political Discontent. *Electoral Studies*, 43, 32–40. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2016.04.006>
- Rosůlek, P. (2012). Populizmus – prehliadaná ideológia? *Politické vedy*, 15(1), 162–178. Dostupné na internete: <http://www.politickevedy.fpvmv.umb.sk/app/cmsFile.php?disposition=a&ID=18521>

- Rozsypal, M. (2019, 11. november). *Demokracie je křehká, a pokud ji každý den nebudeme bránit, je v ohrožení, říká Milan Křásko*. Plus.rozhlas.cz. <https://plus.rozhlas.cz/demokracie-je-krehka-a-pokud-ji-kazdy-den-nebudeme-branit-je-v-ohrozeni-rika-8107671>
- S chuťou. SME. <https://bpvp.gulas.sme.sk/57876/smer.html>
- Schvarc, M. (2005). Evakuácia nemeckého obyvateľstva z územia Slovenskej republiky v rokoch 1944 – 1945. *Historický zborník*, 15(1), 76–93.
- SME (2021). *Preferencie politických strán 2021*. Dostupné online: <https://volby.sme.sk/pref/1/politicke-strany>
- Snyder, T. (2016, 21. november). *20 Lessons from the 20th Century on How to Survive in Trump's America*. In these times. <https://inthesetimes.com/article/20-lessons-from-the-20th-century-on-how-to-survive-in-trumps-america>
- Snyder, T. (2017). *Tyranie. 20. lekcí z 20. století*. Praha: Paseka – Prostor.
- Spáč, P. (2013). The politics of populism in Slovakia. In V. Havlík, & A. Pinková (eds.), *Populist political parties in East-Central Europe* (s. 227–258). Brno: Masarykova univerzita.
- Staněk, T. (1991). *Odsun Němců z Československa 1945 – 1947*. Praha: Academia – NV.
- Stanley, B. (2008). The Thin Ideology of Populism. *Journal of Political Ideologies*, 13(1), 95–110.
- Stanley, B. (2011). Populism, nationalism, or national populism? An analysis of Slovak voting behavior at the 2010 parliamentary election. *Communist and Post-Communist Studies*, 44, 257–270.
- Szomolányi, S. (2004). Slovakia: From a difficult case of transition to a consolidated central European democracy. In T. Hayashi (ed), *Democracy and market economics in Central and Eastern Europe: Are new institutions being consolidated?* (s. 149–188). Sapporo: Hokkaido University.
- Šíma, P., & Králíková, M. (2014). *Volební kampaně 2013*. Brno: Barrister & Principal.

- Šimečka, M. (2017, 20. október). *Babiš' Czech Republic: too thin a gruel?* OpenDemocracy.net. <https://www.opendemocracy.net/en/can-europe-make-it/babi-czech-republic-too-thin-gruel/>
- Školka, A. (2000). Populism in Central Eastern Europe. In D. Shikar (ed.), *Thinking Fundamentals. IWM Junior Visiting Fellows Conferences 9* (s. 1–23). Vienna: Institute for human sciences.
- Tabery, E. (2017). *Opuštěná společnost Česká cesta od Masaryka po Babiše*. Praha: Prostor.
- Taggart, P. (2000). *Populism*. Buckingham: Open University Press.
- Taggart, P. (2003). *The Populist Turn in Politics of the New Europe*. 8th Biannual International Conference of the European Union Studies Association conference, Nashville 27-9 March, 2003, Dostupné na internete: <http://aei.pitt.edu/2962/1/165.pdf>
- Tanko (2016). Fico za uplynulé roky nevedel a nechcel riešiť rómsku problematiku. *Pravda*. Dostupné na internete: <https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/414181-tanko-fico-za-uplynule-roky-nevedel-a-nechcel-riesit-romsku-problematiku/>
- TASR. (2011). Fico: Keď chceme, sme majstri v populizme. *Hospodárske noviny*. Dostupné na internete: <https://dennik.hnonline.sk/slovensko/444742-fico-ked-chceme-sme-majstri-v-populizme>
- Tiso, J. – YouTube (2014). *Prejav prezidenta Jozefa Tisa o účasti slovenskej armády na vojne proti Sovietskemu zväzu (1941)*. Dostupné na internete: https://www.youtube.com/watch?v=eSIAAKKkmDc&ab_channel=%C3%9Astavpam%C3%A4tin%C3%A1roda
- Tokárová, Z. (2015). Nedemokratické režimy podľa Juana J. Linza a štátny režim na Slovensku 1939 – 1945 v jeho typológii. *Človek a spoločnosť [Individual and Society]*, 18(4), 20–40. Dostupné na internete: <http://www.clovekaspolocnost.sk/jquery/pdf.php?gui=XNTJZRQFIUFJ8SFIL66KNCS6>

- Tódová, M. (2010, 23. marec). Fico obvinil Radičovú z vykrádania komunistov. *SME*. <http://www.sme.sk/c/5298357/fico-obvinil-radicovu-z-vykradania-komunistov.html#ixzz3qF4n6wKi>
- Učeň, P. (2004). Centrist populism as a new competitive and mobilization strategy in Slovak politics. In G. Mesežnikov, & O. Gyarfášová (eds.), *Party government in Slovakia: Experience and Perspectives* (s. 45–73). Bratislava: Institute for Public affairs.
- Vanca, M. (2018). *Bojoval Andrej Hlinka za samostatné Slovensko?* Dostupné na internete: <https://historyweb.dennikn.sk/clanky/detail/bojoval-andrej-hlinka-za-samostatne-slovensko>
- Van Hauwaert, S.M., & Van Kessel, S. (2018). Beyond Protest and Discontent: A Cross-National Analysis of the Effect of Populist Attitudes and Issue Positions on Populist Party Support. *European Journal of Political Research*, 57(1), 68–92. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12216>
- Voľby (2016). Voľby do národnej rady SR 2016. <https://volby.statistics.sk/nrsr/nrsr2016/sk/data02.html>
- Voľby (2020). Voľby do národnej rady SR 2020. <https://volby.statistics.sk/nrsr/nrsr2020/sk/data02.html>
- Volby.cz. *Volby do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky konané ve dnech 25. 10. – 26. 10. 2013*. <https://www.volby.cz/pls/ps2013/ps53?xjazyk=CZ&xv=1>
- Weyland, K. (2001). Clarifying a Contested Concept: Populism in the Study of Latin American Politics. *Comparative Politics*, 34(1), 1–22. <https://doi.org/10.2307/422412>
- Weyland, K. (2003). Proportional Representation in Post-Communist Eastern Europe: The First Decade. *Representation*, 40(1), 44–54. <https://doi.org/10.1080/00344890308523245>
- Zavacká, M. (2013). Kto je náš a kto je Nemec? Lojálny československý občan a "nemeckosť" v rokoch 1948 – 1956. *Acta Universitatis Carolinae: studia territorialia*, 13(1–2), 237–260.

Zhang, B. (1994). Corporatism, totalitarianism, and transitions to democracy. *Comparative Political Studies*, 27(1), 108–136.
<https://doi.org/10.1177%2F0010414094027001004>

ISBN 978-80-89524-58-7

